KERESZTÉNY MAGVETŐ.

XIX-ik évf. Mártius, Április. 1884. 2-ik füzet.

CZÉLIRÁNYOS DARWINISMUS ÉS AZ EGYHÁZAK.

A mi a vallásra és az ezzel öszszekötött világnézletre nélkülözhetetlen feltétel, korábban tett két közleményünkben törekedtünk megbizonyitani. Minden fennálló vallás az Isten eszméjén nyugoszik. Ez az az alap, melyen egész hitrendszerük felépül, a fő eszme, mely körül a többi vallási eszmék és nézetek, mint fénypont körül csoportosulnak. A mult prófétáinak látásaiból átszállitott vallási fofogalmak csakis a czélirányosan müködő Isten eszméjével állhatnak fenn. S hogy egy czélirányosan ható világelvnek a felvétele nemcsak az emberi lélek aspiratioinak kivánalma, vagy éppen a létező vallások jogosultságának igazolására szükséges, hanem az a fejlés-tannal is ugy az egyesek élettüneményeit, mint a nagy egész jelenségeit tekintve öszszefér, sőt a nélkül a fejlés-elmélet sem lehet el a dolgok elsődleges okait illetőleg, azt ugy hiszszük az elébbi czikkekben eléggé feltüntettük. Az Isten eszméjét a fejlés-elmélet nem zárja ki, az igenis helyet találhat benne, a minthogy e tannak legkiválóbb képviselői, egy nehány kivételével, csakugyan mind a czélirányos világnézletnek is a hivei. Igy tehát a vallás ezen a ponton, eme legujabb és legmélyebb szellemü tudományos fölfogással is öszszeegyeztethető és nem szükség annak fentartását csupán a hasznosság szempontjából védeni.[1]) De másként áll már a dolog az Isteneszme kimagyarázásával és érzékitésével, a hitczikkelyekkel és az egyházzal.

---

[1]) Ezt teszi Dr. Jäger G. „Die Darwinische Theorie und ihre Stellung zu Moral und Religion" czimü müvében. A vallást és a vallásokat nem benső minőségükre, hanem a történelemben mutatkozó eredményeikre alapitja s a vallás becsét a szerint mérlegeli, a menynyi praktikus haszna van az emberre nézve a létért való küzdelemben s a keresztény vallást ily szempontból fogadja védelmébe. Ez állásponttal megilletően bánt el folyóiratunkban (XVI. köt. 343—352 l.) Dr. Brassai az ő szokott szellemes modorában, ki ugyan jól gondolta, hogy ily védelemből mi nem kérünk. Nincs szükségünk az oly jóakaratu szövetségesekre, a kik mig a keresztény vallást védik, másfelől azt állitják, „hogy a tudománynak az Isten eszméjét idővel mindinkább háttérbe kell szoritnia." Irgalmas védelemre nem szorultunk sem mi, sem a vallás.

E megjegyzést anynyival inkább helyén valónak találtuk megtenni, mert amaz álláspont a vallással szemben rokonos azzal, melyet sok mivelt embernél is tapasztalhatni, a mikor azt mondják, hogy „a vallás a nép számára való csupán," „a vallást fenn kell tartani a népért" —tehát nem azért, mert igaz, hanem mert hasznos, nem azért, mert az egyénre nézve éltető szellemi hatalom, hanem mert társadalmi rendőri eszköz. Inkább ellenségek, mint ily barátok!

Sokan ugyan a kiegyeztető kisérletet anynyira viszik, hogy azt állitják, hogy a darwinismus a keresztény egyházak hitrendszereivel egy lényeges ponton sincs ellenmondásban. Sőt nem régen egy német iró terjedelmes munkában kisértette meg kimutatni, hogy a helyesen fölfogott fejlés-tan nemcsak a hat napi teremtéssel, nemcsak a paradicsomról, bünesetről s az ember őstörténetéről való bibliai tanitásokkal, hanem a testi föltámadás tanával, a bibliai csodákkal és még azzal a hittel is megfér, hogy az emberek nem halnának meg, ha ártatlanok maradnának [2]). Mi azonban, kik a vallásnak és tudománynak valódi, benső öszszhangzatba hozatalát óhajtuk, azért küzdünk, kik ugy vagyunk meggyőződve, hogy az emberi léleknek az intuitio által nyujtott szellemi igazságok s a tapasztalatok hoszszu sorából vont ismeretek egymással nem ellenkezhetnek, különbséget téve a vallás igazságai s az ezekből levont következtetések között, ily kisérletre nemcsak hogy nem vállalkozunk, sőt határozottan állitjuk, hogy az egyházak hitvallásai több ponton ellenkezésben állanak a fejlés tanával. Nem bocsátkozhatunk mindezeknek a részletes kimutatásába, de megkisértjük a fejlés-elmélet főbb eszméivel öszszehasonlitásban a hitczikkelyeket és egyházakat átalában vizsgálni.

A fejléselmélet legfőbb eszméjét, magát a fejlést véve első sorban, ugy találjuk, hogy az egyenes ellentétben van az egyházaknál tapasztalni szokott helytállással. És mily végetlenül sokat jelentő ellentét ez! Jézus nem prédikált dogmákat, hanem a lélek életét; az ő egyháza, az ugynevezett Istenországa, erkölcsi közösség volt, de szabványok nélkül. Ő sohasem kérdezte tanitványait, hogy mind ugyanazon vallási elveket vallják-e. Ő mint valódi nagy szellem mindig egész lényéből gondolkozott és cselekedett s lelkében az egyén az egyén mellett teljesen megfért. Maga is szakitván a mult hagyományaival, az övéinek lelkére nem rakott bilincseket, ő az egyénnek szabad gondolkozást engedett.

De nem ugy az egyház, mely utánna jött. Az egyház a mester gondolatait magyarázva és rendszerezve, hitczikkelyeket állitott fel s a dogmákra az állandóság és csalhatatlanság jellegét nyomta. Távol van tőlünk, hogy ama nagyfontosságu történelmi tényeket, melyekkel a hitczikkelyek megalakultak, hogy főképen az egyházat a maga statutumaival, ugy itéljük meg, mintha csalárdság és észbeli korlátoltságból származtak volna. Ezt csak felületes gondolkodás teheti. Sőt azok inkább az ember ama törekvésének a nyilvánulásai, melylyel a

[2]) Die darwinischen Theorien und ihre Stellung zur Philosophie, Religion und Moral. Von Rudolf Schmid. 275—364 l.

végetlent felfogni és a mit jónak ismert, megerősiteni akarja, ama psychologiai törvénynek az eredményei, a mely szerint az ember folyvást törekszik állandósitani azt, a mi foly, a mi hullámzik és csak azt hiszi a magáénak, a mit felfoghat. De bármiként is magyarázzuk eme szilárditó, állandósitó irányt, tény az, hogy az a Jézusnak eredeti gondolataitól való eltérést jelöl. S jőni kellett a reformationak, mely a hozzá való viszszatérés.

S hogyha a reformatorok a fejlés, a mozgás, a haladás elvét nem is ismerték oly világosan, mint mi ismerhetjük, tényleg mégis annak voltak a képviselői. Már tiltakozásuk az egyház megkövesült intézményei s mereven hittételei ellen ez elvnek az elismerése. A fejlés, az idővel s annak felvilágosult nézeteivel való haladás eszméje a protestantismusnak mindig a legfőbb alapelve volt és az marad. Hogyha a protestantismus egy helyt áll, s mint a katholikus egyház a mult dogmáihoz ragaszkodik, az alapot veti ki lábai alól, létjogát adja fel, mert ellentmond már a neve mindennek, a mi kényszerből, s nem saját, szabad meggyőződésből jön. S igy a fejlés eszméje s az előrehaladó, szabadelvü protestantismus egymást támogatják, erősitik, mig a katholicismus és az orthodox irány ennek már elvben ellentmondanak.

S valóban nem mondhatni egyébnek csalódásnál, ha a kereszténység némely védelmezői azt hiszik, hogy a midőn az Istenben való hitnek a helyesen fölfogott fejlés-tannal való egyezését kimutatták, már azzal az egyházaknak eddigi alakjukban való fentarthatása is ki van mutatva. A fejléstannal csakis a szabad, az előrehaladás elvét feltétlenül elismerő egyházak állhatnak öszszhangban, csakis azok, melyek a vallást történelmileg tekintik és a hitczikkelyeket történelmileg fogva fel módositásukat az ujabb világosság behatása alatt készséggel megengedik. De nem a katholicismus és más orthodox egyházak, melyek a multban megállitott hitczikkelyektől egy hajszálnyira sem akarván eltérni, az előrehaladás minden lehetőségét kizárják. És az ily egyházak részéről igenis megfontolandó a helyzet, melyet az ujabb tudományos elmélet teremtett, figyelembe veendők a veszélyek, melyek épen „szilárd“ álláspontjuk miatt, ha most nem, később fenyegethetik. A fejléstan, mely ma még sok tekintetben csak elmélet, idővel ténynyé lehet, s hatalmas folyamával elseperhet akkor mindent, a mi neki ellenáll, el az egyházat is, a melynek vallása nem az élők lelkében, hanem a mult holt hitczikkelyeiben van[3])

---

[3]) V. ö. Dr. Weygoldt, Drawinismus, Religion, Sittlichkeit. 127—129 l.

A második eszme, melyet a fejlés-elmélet hoz magával, a változhatatlan törvényszerüség eszméje. Ez egyenes megsemmisitése a csodákban való hitnek. A czélirányosan munkáló világeszme közetlen és teljes bizonyossággal fejti ki magát, s a természetben mindenütt mint szoros törvényszerüség jelentkezik. A világ rendjének áttörései, a czélok hirtelen megváltoztatása, vagy pedig más eredményeknek, mint a milyenek eredetileg szándékoltattak, a létrehozatala, mindez ellenkezik az ő hatásának örök törvényszerü folyamával. A fejléstan csakis szükségképi következtetését ismeri el egyiknek a másikból, s legyenek a közök bár alig észrevehetően kicsinyek, vagy pedig rendkivül nagyok, mint a heterogen nemzésnél és az idomtalan változatoknál, az a csudát mégis mindenesetben kizárja, mint benyulást a természet okozati kapcsolatába. [4]) A fejléstannal Aquinoi Tamás „suspensionis et restitutionis miraculáját“ sohasem lehet öszszeegyeztetni, valamint a legtöbb bibliai csodát sem, a meddig csak azokat valóban megtörtént dolgoknak, s nem a mythos gyönyörű darabjainak veszszük.

A fejlés és törvényszerüség mellett nem kevésbé előtérbe hozta az evolutiotan az immanentia eszméjét is. Ez a régi transcendentia megszüntetése. Ezzel leesik a válaszfal Isten és a világ között, a melynek lerontásán különben a bölcseleti gondolkozás is már régóta fáradozik. S megsemmisül a dogmatikai értelemben vett inspiratio lehetősége és szükségessége, s azzal együtt az egész kijelentéshit, a mely szerint Isten természetfeletti módon beszélt a világnak, s közölt ezen a módon az emberekkel oly gondolatokat, milyenekre maguk által, Istennek rendkivüli közremüködése nélkül sohase jöhettek volna. Most már a kijelentés értelme megváltozott, most már az a kijelentés, a mit az ember saját lelke mélységéből merit, vagyis a mit az Isten a nagy szellemek által közöl az emberiséggel. És a kijelentéshitnek elestével megszünik az ugynevezett természeti és kijelentett vallások közti különbség is s ez utóbbiak dogmái elvesztik csalhatatlan jellegüket, melyet kivétel nélkül igényelnek. S nekik is, mint minden egyébnek e világon, meg kell jelenni az ész itélőszéke előtt, a melytől eddig anynyira irtóztak.

De megszünik a dogmai csalhatatlansággal a vallási szükkeblüség is, a felekezeti, kizáró szellem, mely az egyházak közt anynyi gyülölséget és üldözést okozott, s kiválólag éppen azok között az egyházak között, melyeknek kijelentett vallásuk volt. Oly durva és vérlázitó tettek, milyeneket a judaismus, a kereszténység és az islam az

[4]) L. Dr. Weygoldt Darwinismus etc. 129. l. s h. ö. Lange, Geschichte des Materialismus 273. 274 l.

ő Istenük nevében elkövettek, nem fordulnak elé a klassikus ó-korban. Ez csakis abból a hiúságból származhatott, hogy mindenik magát az igazság egyedüli birtokossának hitte és igy feljogositottnak arra, hogy másokat kényszerithessen is az igazságra, ha egyébként nem lehet. Kanaani vérfürdő csak ott készülhetett, a hol egy fanatikus papság egy kegyetlen nemzeti isten akaratjával tüzelt. Az Islam követőinek országokat kellett eltaposni csak azért, mert azt hitték, hogy az égben igért gyönyörökért terjeszteni kell az islamot. Csak ott vérezhettek el ezeren meg ezeren, csak ott lehettek inquisitiók, iszonyu vallásháboruk, hol az ember semmi, s a dogmákban való vakhit minden. S midőn a darwinismus mindezt kizárja, a valódi türelmességet, a humanitást segiti elé.

Nem kevésbé fontos eszméje a fejléstannak, hogy az egyednek az egészszel szemben csupán átmeneti jelentősége van. Ez azt a régi önös nézetet semmisiti meg, hogy a világ az ember körül forog, hogy minden ő érte van, maga az Isten is ő érette cselekszik. Ismeretes, hogy a régibb egyházak hitrendszerében menynyire uralkodó ez a gondolat. S a menynyire hizeleghetett az embernek, hogy az öszszes fejlésnek ő az egyedüli czélja, éppen annyira roszszul eshetik azt tudni, hogy a lét minden fejlésének kiindulása és czélja csupán Isten lehet. „Az ember csak kezdet, csak alap valami tökéletesebbhez; az igazságnak, bölcseségnek, észnek csakis első elemeivel rendelkezik; csakis még hajnal hasadtán van, mintegy az eocen korszakában annak, mit igazságosságnak neveznek. Magában a vénkorban és a halálban is még mind csak embryo.“ (Edgar Quinet.)

S a midőn az egészszel szemben való állásunknak ez ismerete [5]) alászállit eddigi magas álláspontunkról, valódi szerénységre és alázatosságra vezet. És alább szállitja az a jutalom-vágyat is, a melyet az egyházak hiveikben eddig oly nagy mértékben ápoltak, s azt kivánja, hogy a jót tegyük azért, mert jó és mert azt tenni emberhez méltó; s Istent szeressük nem azért, mert a szerint, a mint cselekedtünk, dicső jutalmat vagy érzékeny büntetést készit számunkra, hanem mert őt lénye szerint szükségképpen kell szeretnünk és tisztelnünk. És az Istennek való emez önzetlen odaadás mellett annál jobban fog aztán tenyészni az igaz, önzetlen emberszeretet is.

A fennebbiekben, ugy hiszszük, eléggé szem elé van tartva, hogy a fejléstannak az Isten eszméjével való egyezése nem foglalja magá-

[5]) Lásd bővebben Czélirányos darw. és Isten eszméje. Ker. Magv. XVIII. 275. 276. l.

ban egyszersmind az egyházak hittczikkelyeivel való öszszeférhetőségét is. Sőt hogyha e tan általános érvényre emelkedik, igen is mélyen be fog nyulni az egyházak dogmaszerkezetébe. Az Isten eszméjét azonban és a vallást, mint olyant, bármenynyire haladjon is az az ujabb tapasztalatok megerősitései által, mire kétségtelenűl még szüksége van, meggyőződésünk szerint, soha sem fogja az emberiség tudatában és érzelmében megsemmisiteni, sem pedig a vallásnak egyházi formákban érzékitését, vagyis kifejezését lehetetlenné tenni. Az csakis a fennálló egyházak alapos reformátióját fogja előkésziteni, a melyeknek hogy ily reformatiora legnagyobb részint szükségük van, azt minden elfogulatlan gondolkozónak el kell ismernie. Már is tényleg sok egyházban érezhetők ama friss szellők, melyek egy mélyre ható, eredményeiben beláthatlan átalakúlás hajnala fuvallatai. És érezhetők különösen a protestáns országokban, melyek a tudományos elméletek és igazságok befogadására mindig a legnagyobb hajlandóságot tanusitották s hitnézeteiknek azok által való módosításától sohasem irtóztak. A katholicismus a régi sorompók közül aligha fog kimozdulni, vagy ha mozdul is, de nagyon lassan. A katholikus egyháznál a bölcseleti elméletek mindig inkább csak elméletek maradnak, melyek mellett a régi hitalkotmány, ha mindjárt szinlegesen is, de tovább fenmaradhat; mig a protestansokat őszinteség vagy erkölcsi komolyság arra ösztönzi, hogy a mit igaznak lenni megismertek, azt az életbe is átvigyék.

A mi saját egyházunkat, mondhatjuk a szó teljes értelmében protestans egyházat illeti, abban a meggyőződésben vagyunk, hogy a meddig a fejléstan az Isten eszméjét, az emberi lélek emez örök intuitioját nem érinti, s ez, a mint vizsgálódásunkból kitünt, nem is az eset, a hit más kérdéseiben, s magának az Isten-eszmének is a fölfogásában, a fejlés-elmélet által nyujtott világosságnak befolyást engedni, kizáró törekvésre nem találand. Nézeteltérések igenis fordulhatnak elé, de az egyház, mely ajtóit a kivülről jövő világosságnak mindig nyitva tartotta, a tudomány ez ujabb fénye elől sem fogja azokat elzárni. S valóban, ha valamely egyházban, az unitáriusban, kétségtelenül máris félreismerhetetlen jeleit észlelhetni ama szellemi törekvésnek, mely a fejléstan alapgondolatai és a vallási eszmék között valódi öszszhangot kiván létesitni. Istennek természetfeletti müködése, a csodákban való hit helyett mindinkább az örök, változhatatlan törvények szerint müködés, a törvényszerüség eszméje kezd a vallási tudatban előtérbe lépni. És a világban való benlét (immanentia) gondolata mind mélyebb meggyőződéssé válik

a lelkekben; s az isteni lény és az ember közötti titokzatos viszony kimagyarázásában mind észszerűbb eszméket nyilvánit az előrehaladó gondolkozás. És az egyház, mely maga is abból a törekvésből született, hogy a multból átszállitott vallási eszmék és a fölvilágosult ész között egyesség hozassék létre, e törekvéseket megakadályozni bizonyára nem fogja. S a mint már a multban az ész gondolkozásának helyet adva, tisztább bölcselmi felfogással az Isteneszme egységére emelkedett fel, akként foghat a tudás emez uj világával is gazdagitott szellemi látkörrel az igazsághoz mind közelebb jövő, mind tisztább vallási fogalmakat alkotni, és igy vallás ügyének a nézetünk szerint egyedül helyes uton, az előrehaladás utján szellemi erőivel és intézményeivel továbbra is szolgálni.

PÉTERFI DÉNES.

AZ ANGOL UNITÁRIUS TEMPLOMOK, ISTENI TISZTELET, ÜNNEPEK ÉS SZER-TARTÁSOK ISMERTETESE.

Az angol nemzet épitészeti ügyességéről, a hires csatornák, vizárkok, alagutak, távirdák, vasutak és hidakon kivül, bizonyságot tesznek a magán, nyilvános épületek és templomok is. És mindezek azt mutatják, hogy az épitészet sajátlagos, a fejlődés magas fokára jutott, és a lehető legjobb izléssel van párosulva. Nyilvános épületeik közül némelyik, mint pl. a parliament épület, a bámulásig nagyszerü. Magán épületeik a nagyvárosokban, a sok füst és köd miatt, külsőleg szépeknek nem mondhatók ugyan, de belsejüket tekintve, azok kényelmét, azt hiszem, egy nemzetnél sem lehet feltalálni.

A normanok voltak az elsők, a kik az épitészet tekintetében nagy változást és jobb izlést vittek be Angliába. Az angol szászok kunyhókban éltek; nem tudtak lakhelyül szép és kényelmes épületeket épiteni s védelmül hatalmas erődöket emelni. De nem sokára, a mint a normannok közéjök letelepedtek, minden megváltozott. A normannok a szász népet megtanitották oly kőépületek épitésére, a milyenekhez ők Normandiában voltak szokva. A nagyszerü templomok, székesegyházak, mint a Westminster Abbey, Szt. Pál temploma s több mások, a melyek Anglia büszkeségei és csodálás tárgyai, a normann befolyás nélkül aligha létre jöttek volna. A szebbnél szebb goth-stylü kisebb templomok, szintén a normann befolyásról tanuskodnak.

Az unitáriusok Angliában is a kisebb és ifjabb felekezetek közé tartozván, nem dicsekedhetnek oly régi és monumentalis templomokkal, mint az anglikanok; de szép, művészies kivitelü és költséges templomaik nekik is vannak. Jellemző sajátságuk ezeknek többnyire az, hogy elrejtett, szük helyekre vannak épitve, mert Angliában is az unitárismus kezdetben üldözés tárgya volt s a lelkiismeret szabadsága, s vele együtt az unitárius vallás törvényes volta, csak 1813-ban mondattak ki; tehát csaknem 300 évvel későbben, mint Erdélyben. Azonban ez idő előtt már számos unitárius templomot, vagyis ugynevezett kápolnát épitettek, csaknem minden műizlés nélkül.

A legelső unitárius imaház 1773-ban alapitatott Londonban Lindsey Theophilus által; ez ma is létezik, de csak kevés hallgatóval, minthogy a közellakó unitáriusok idő folytán a városnak más részeibe költöztek és épitettek magoknak szép templomokat. A midőn először mentem az Essex utczai unitárius templomba, kellemesen voltam meglepetve, látva az ajtó előtt egy ércz-táblára felirva: „Első unitárius templom, alapitatott 1773-ban.“ E templom nevezetes gyülő helye volt a vallási tekintetben szabadon gondolkozóknak

és innen kezdettek terjedni azok a vallásos eszmék, a melyek hova tovább mind nagyobb tért hóditanak a mivelt népek között. Az unitárius templomok, külsejüket tekintve, többnyire vonzók, különösen oly helyeken, a hol egy kis tér van körülettük; mert ez esetben azok falait kellemes látványt nyujtó vad szőlő és repkény folyák körül. A templomok belsejébe rendesen két ajtón lehet jutni; a melyek közül egyik (vagy némelykor mind a kettő) a nyugati oldalon van, a másik a délin. Torony nincs minden templomnál; de a hol van, az többnyire szép és aljától egész tetejéig faragott köből van épitve, és rendesen oltóág, vagy szélvitorlában végződik.

A külső ajtón belépve, még egy, két vagy három ajtón kell átmennünk, hogy a templom belsejébe juthassunk; ezek az ajtók, — miként a szinházaknál — arra valók, hogy a léghuzamot és zajt tartsák vissza és akadályozzák meg a meleg kimenését; mert téli vasárnapokon a templomok gázzal, vagy köszénnel mindig fütve vannak. A gáz, részint világitás, részint melegitésért csaknem minden templomba be van vezetve; mert vasárnap délutánonként rendesen 7 órakor tartatik az isteni tisztelet, a midőn — egy-két nyári hónap kivételével — mindig világitásra van szükség; azonban akárhányszor van eset — s télen csaknem kivétel nélkül — a midőn a délelőtti 11 órai isteni tisztelet alkalmával is világitani kell a templomokat a sürü köd miatt.

A templom belsejében legelső helyen a festett ablakok tünnek szemeinkbe, a melyek Jésus élettörténetének egyes nevezetesebb eseményeit ábrázolják és egyes buzgó és módosabb egyháztagok ajándékai.

Az oltár helyén van az Urasztala; mellette három szék, a közbelső a pap számára, az asztal két végénél levő azon két férfi számára, a kik az urvacsora kiosztásánál segédkeznek és a kik rendesen az egyházi bizottság tagjai s az egyházfiakat helyetesitik, minthogy azok nálok nincsenek. Az oltárhely a padoktól egy kis lépcsővel és vasrácscsal van elkülönitve. És az oltárhely körüli falakra góth betükkel bibliai mondatok vannak felirva, mint például a két legnagyobb parancsolat s mások. Némely templomban nemcsak az oltár helynél, hanem egész kereken lehet a falakon bibliai feliratokat látni, még pedig sokszor márványba vésve. Padlás vagy azt pótló bolthajtás — különösen a goth stylü templomokban — nincsen és azok helyét nyilt fatetőzet pótolja, mint a kolozsvári tornaépületnél. — A karzat rendesen az oltárhelylyel szemben van, sok helyt oldalkarzatokkal is megtoldva. Az orgona nincs mindig a karzaton, hanem némelykor alatta, vagy a templom valamelyik oldalában, vagy közel az oltárhelyhez; ez utóbbi esetben az oltárhely egyik részén van az orgona, a másik szélén a szószék. — Egyébaránt a szószék elhelyezésében sincs egyformaság a különböző templomokban, legfennebb annyi, hogy az rendesen közel áll a falhoz és soha sincs a falba bevágva, hanem oszlopon, vagy oszlopokon áll és lépcsők vezetnek abba s butorzatuk egy székből áll, a melyen a lelkész közbeközbe pihenőt tart. A szószékek külsejére czifraságok, virágok, Jésus

és az apostolok alakjai vannak bevésve s általában szépek és izlésesek mindamellett is, hogy a koronákat nélkülözik. Az oltárhelylyel szemben vannak a padok, csinosra megfestve, ülő párnákkal és lábszőnyegekkel ellátva. Férfiak és nők együtt foglalnak helyet a padokban; mint szintén a vasárnapi iskolák némelyikében is a fiugyermekek a leánygyermekekkel egy helyt tanitatnak. Nincs is annak semmi értelme, hogy imádkozásnál a két nem elkülönittessék egymástól; ha egyéb dolgokat együtt el tudnak végezni, miért ne imádhatnák az Istent is együtt? Az egész elkülönités zsidó szokáson alapul, a kik a nőt alsóbb rendü lénynek tartották s még csak imádkozni sem akarnak velük. A katholikusok e tekintetben teljesen szakitottak a zsidó felfogással.

Óra minden templomban van. Képek nagyon ritkán láthatók unitárius templomokban, de keresztek és Jésus szobrok gyakoriak.

L á s s u k e z e k u t á n a z i s t e n i t i s z t e l e t m e n e t é t t e k i n t e t t e l l é v é n e g y t e m p l o m r a, a m e l y e t é n l e g g y a k r a b b a n s z o k t a m v o l t l á t o g a t n i.

Mindenek előtt megjegyzem, hogy hétköznap templomozás csak némely vidéki gyülekezetnél tartatik s ott is napjában csak egyszer; ellenben vasárnapokon a kétszeri templomozást, u. m. d. e. 11 órakor és estve 7 órakor sehol sem mulasztják el. A vidéki unitárius templomok némelyikénél használnak harangokat, ellenben London 22 unitárius templomának egyikében sem, hanem csaknem mindenki a kiszabott időre pontosan megjelenik és az óra ütésére az istentisztelet kezdetét veszi.

Megszólal az orgona mély, ünnepélyes és fokozatos hanggal és azon 3—4 percznyi idő alatt, a mig az orgona szól, a lelkész kijő a szekrestyéből, feláll a szószékbe és a szertartásos könyvet kezébe vevén, az orgona elhallgatása után, kijelőli belőle az alkalommal használandó részt. A hallgatók szintén hasonló könyveket vesznek kezeikbe és felállva követik a lelkész olvasását, némelykor hangosan, máskor hallgatva, máskor meg énekelve felelnek, a mint az a katholikusoknál szokás. A lelkész legelsőbken nehány bibliai mondatot olvas fel, azután egy kis beszédet tart, a melyben a népet imára hivja fel; erre a hallgatók leülnek, a lelkész imákat olvas fel, megvallván bünős voltunkat, szent életért, a rosz ellen védelemért és Krisztus példája követésére segedelemért folyamodván s bevégezi imáját a miatyánkkal. Minden ima végén az ament orgonaszó mellett énekli a gyülekezet. A miatyánk után a hallgatók felállnak, a lelkész nehány rövid bibliai intést olvas fel, a gyülekezet énekelve felel rája. — Következik egy zsoltár, vagy chant (a biblia különböző részeiből éneklésre kiválasztott szebb mondatok), a melyet az egész gyülekezet felállva énekel, de különösen az énekkar teszen ki magáért az orgona mellett. Ennek végeztével a gyülekezet leül, a lelkész felolvassa első szent leczkéjét az Ó Testumentum valamely részéből; következik egy zsoltár, mint előbb és a második szent leczke az Új Testamentumból; megint egy zsoltár és utánna az ugynevezett általános hálaima, a melyet a lelkész olvas, és a gyülekezet leülve és énekelve felel rá.

Az általános imában mindig emlités tétetik a királynéról, királyi családról, tisztviselőkről és az országról: ezt követi még két rövid ima, egyetértésért és békéért s végül a doxologia.

Evel a szertartásos könyvet félre teszik, mert arra már nincs több szükség. Jőnek a hirdetések, a melyeknél az a nevezetes, hogy a lelkész előre megmondja a következő vasárnapi beszédeinek tárgyát. Következik egy hymnus és egy könyvnélküli ima; szent leczke és beszéd. A beszédet orgona játék követi, a mi alatt a pénzgyüjtés történik, mindenki tetszése szerint adakozván.

Végül jő hymnus, megáldás, induló orgonán, a mi közben a gyülekezet — egymással baráti kezet szoritva — elhagyja a templomot.

Általános megjegyezni valók.

Az isteni tisztelet körülbelől 2 óráig tart. Ima közben rendesen leülnek; éneklés közben felállnak és a mely énekbe belekezdenek, azt rendesen végig éneklik, minthogy énekeik sebes menetüek. A lelkész prédikáczióját többnyire olvassa: némelykor jegyzetekből beszél s nagyon ritkán rögtönöz is. A beszédet leirni és azután betanulni, idővesztegetésnek tartják: s nem is igen teszi azt senki. A mi azonban fődolog, a lelkész hatással beszél, mert meggyőződése szerint beszélhet, nem levén lebilincselve dogmák által. És mi természetesebb, minthogy a ki maga lelkesül tárgya iránt, az másokat is tud lelkesiteni; különösen jól kidolgozott és eléadott beszéddel.

Azonban az isteni tisztelet legvonzóbb és talán leghatásosabb részét az éneklés teszi, a melyre nagy gond van forditva. Az orgonák szépek, jók és kitünőleg kezeltetnek. A zsoltárokat, chantokat és hymnusokat csaknem az egész gyülekezet énekli, de az anthemek (karének) és solok az énekkar teendői közé tartoznak, a mely zeneértő nőkből és férfiakból áll, a kik közül némelyek fizetést is huznak. A ki egy ily gyülekezetet énekelni hall, azt soha sem fogja elfelejteni, oly mély benyomást gyakorol rája. A hymnusok és canticlék (egyházi ének) különböző szerzőktől vannak és közülök némelyik kitünő. Több hymnus gyüjtemény van használatban a különböző templomokban; de legelterjedtebb ezek közül a dr. Martineau gyüjteménye, a ki az angol unitáriusoknak legkitünőbb embere, a kit mindenki tisztel és tekintélynek ismer el az egyházi dolgokban, miként egy püspököt.

A pénzszedés (offertory) az isteni tisztelet végén, erős bizonyság az angol nép vallásos életének komolysága mellett. Sok gyülekezetnél ugyanis a papnak nincs kiszabott fizetése, hanem csak az a jövedelme, a mit a hivek az isteni tisztelet végén történni szokott gyüjtések alkalmával önként adományoznak. S más esetleges kőltségek is, mint az orgonista, énekkar s templomfelügyelő (keeper) fizetése, a fütés, világitás és vasárnapi iskolák költségei nagy részben szintén az emlitett módon kerülnek ki.

Ezen kivül a költségek fedezésére a hivek közül némelyek, sőt sokszor más felekezetekhez tartozók is, évenként tetszés szerinti összegeket szoktak aláirni. A mely templomot én leggyakrabban láto-

gattam, ott a gyüjtés minden vasárnap 60—80 frtot eredményezett. A gyüjtés nem minden templomnál van szokásban, de meg van sok helyt más felekezetüeknél is. Glasgowban isteni tisztelet alkalmával csak benéztem egy katholikus templomba és már is 15 krajczárt kellett fizetnem.

Ünnepek.

Az angol unitáriusoknak kevesebb ünnepük van, mint nekünk magyar unitáriusoknak.

A karácson első napjának legfennebb délelőttjét ünneplik meg némely gyülekezetek templomba menéssel, de a délutánját sehol sem. A legtöbb unitárius gyülekezet, valamint más dissenterek is karácsonkor nem tartanak templomozást. Azonban egy vagy más módon mindenki ünnepel azon a napon.

A munkától mindenki szünetel; az utczák épen oly csendesek, mint vasárnapokon, annyi különbséggel, hogy estve felé az alsóbb osztályok százezrei lepik el az utczákat s töltik el a korcsmákat s más olyas helyeket oly annyira, hogy ilyenkor tisztességes embernek legtanácsosabb hajlékában maradni; mert sohasem lehet London utczáin annyi részeg asszonyt és embert látni, mint akkor. Még csak a karácson másod napját is megünneplik oly formán, hogy kirándulásokat tesznek a közel eső mulató helyekre, vagy egy vagy más módon élvezik a világot; de a harmadik napot már senki sem tartja.

Az anglikánok és katholikusok a karácsont már szorosabban megünneplik; de a katholikusok is a délutánt élvezetekre forditják.

A nagypénteket szintén nem ünneplik meg a dissenterek (minden más protestánsok az anglikánokon kivül) legfennebb nehány templomban tartanak reggeli isteni tiszteletet. De az anglikánok és katholikusok szigoruabban megünneplik e napot, mint a karácsont; az nálok a szó teljes értelmében ünnepnap, a melyen semmi mulatságban sem vesznek részt.

Husvét vasárnapját, valamint általában a vasárnapokat, felekezeti különbség nélkül megünneplik az angolok; de husvét hétfőjét, vagy másodnapját egyáltalában nem tekintik ünnepnek, csak a munkától szünetelnek ilyenkor az emberek és kirándulásokat tesznek, miként karácson másodnapján.

Áldozócsütörtök, különösen a dissentereknél, egyáltalában nem ünnep.

A pünköstöt épen oly formán ünneplik, mint a husvétot.

Az évnek utolsó és első napjai szintén nem ünnepek, de az utóbbinak némi ünnepies szinezete mégis van.

Általában elmondhatjuk, hogy a vasárnapokat kivéve, Angliában más egyházi ünnepek nincsenek. A nagy ünnepek inkább polgári, mint egyházi ünnepek és nem oly ünnepélyesek, mint nálunk. A vasárnapokon és karácson első napján kivül, egész évben négy nap van, u. m. karácson, husvét, pünköst másodnapja és egy hétfő, a melyeken az összes népség a munkától szünetel; ezeket a kormány alapitotta és bankünnepnapoknak nevezik.

A valódi vallásos angol, azonban, az ünnepnapokon kivül is talál alkalmat Isten iránti hálájának kifejezésére. Sok családnál reggeli és estvéli isteni tisztelet tartatik, a mi abból áll, hogy a családtagok összegyülvén, a családfő nehány válogatott mondatot olvas fel a bibliából és azután imádkozik. Sok háznál az is szokásban van, hogy minden étkezés előtt a családfeje egy rövid imát vagy áldást mond. Némely dissenter felekezetnél hétköznap délutánonként is tartatnak prédikáczioval összekötött isteni tiszteletek s más hasonczélu összejövetelek a vallásos élet ápolásáért, de az unitáriusoknál nem.

A keresztelés.

A keresztelést rendesen a templomban végzik a vasárnap reggeli isteni tisztelet után; de némelykor keresztelnek magánházaknál is, lakomával összekötve, oly formán, mint nálunk. A szertartás ugy történik, hogy a jelenlévők felállnak, a lelkész nehány alkalmi szent irásbeli helyet olvas fel és ezekre alapitva rövid beszédet tart, a melyben kifejti a keresztelés czélját, mintegy eljárást arra nézve, hogy ez által a csecsemő beavattassék az Isten országába. Ezt követi egy rövid ima. Azután a lelkész a gyermek szülőit vagy őreit felkéri, miszerint lelkiismeretesen és komolyan hassanak oda, hogy a gyermek minden rosszat kerüljön és minden gonosz vágyának álljon ellent. És kérdést intéz hozzájok, hogy akarják-e ezt tenni? akarják-e őt a Jézus tudományában nevelni? és akarják-e őt figyelmeztetni arra, hogy az Isten szent akaratját és törvényeit megtartsa és azok szerint éljen életének minden idejében. A szülők, vagy azok helyettesei minden egyes kérdésre igennel felelnek. Vagy a kérdések helyett a lelkész a következő szavakat mondja, a melyekre a körülállók azonnal felelnek.

„Azon ténynyel, hogy ti e gyermeket most ide hoztátok a legünnepélyesebb módon kinyilvánitjátok azon vágyatokat és elhatározástokat, hogy ti őt a Jézus evangeliumára akarjátok tanitani és minden hatáskörötökben álló eszközzel oda müködtök, hogy képessé tegyétek őt a vétkes hajlamoknak ellenállani, Isten szent akaratát és törvényeit megtartani."

Azután a lelkész a gyermeket karjára véve, a jelenlevőktől annak neve után tudakozódik. Megnyervén kérdésére a feleletet, igy folytatja: ez a viz a tisztaság jelképe, a mit a Jézus mindazoknak lelkétől megkiván, a kik ő hozzá jőnek. És megnevezvén a gyermeket, a vizet a szokásos módon ezen szavak kiséretében alkalmazza: „Én keresztellek téged atyának, fiunak és szentléleknek nevében; vagy egyszerübben: az atya nevében, vagy Jézus nevében, vagy az Istennek és atyának nevében. Légy üdvözölve a Jézusban való hitben, minden szentek és jóra törekvő lelkek társaságában." Ezt követi ima és megáldás.

Végül a lelkész inti a szülőket, vagy azok helyetteseit, hogy képesitsék magokat azon feladatra, a melyet magokra vállaltak, és oktassák a gyermeket a Jézus evangeliumában, a miként megigérték. Könyörögvén a gyermekért, szülői és a jelenlévőkért, imáját miatyánkkal és a szertartást megáldással bevégzi.

Felnőtt személyek keresztelése szintén a fennebb leirt módon történik, annyi különbséggel, hogy ilyenkor a lelkész beszédét közvetlen a megkeresztelendőhez intézi és miután az ilyen egyén már névvel és akarattal bir, a lelkész előtt maga jelenti ki nevét és azon kivánságát, hogy neki komoly szándéka megkeresztelkedni. A keresztelést felnőtt egyéneknél azonnal követi az urvacsorával élés, a mely alkalommal a lelkész megint figyelmezteti az uj tagot, hogy ő e cselekvények által el van kötelezve Jézus példáját követni és törekednie kell, hozzá hasonló lenni.

Egyébiránt felnőtt személyek ritkán keresztelkednek és inkább csakis a baptistáknál van az szokásban, a kik a keresztelést mindaddig helytelennek tartják, mig az illető megtéréséről és az evangeliumban való hitéről vallást tenni nem tud.

Sok unitárius család, még lelkészek is, egyáltalán nem kereszteltetik meg gyermekeiket, minthogy e szerrartást szükségtelen régi babonának tartják, a melyet szerintük az emberek valószinüleg roszszul alkalmaznak. S nem is kényszerit törvény e tekintetben senkit; a mi törvény volt e tekintetben, az mintegy ötven év óta hatályon kivül van helyezve. A kereszteletlenség egyedüli hátránya az, hogy az anglikán pap vonakodhatik eltemetni oly személyt, a ki kereszteletlenül halt meg; azonban az ily eset ritka és csak faluhelyeken fordulhat elő, a hol nincs más temetkezési hely, csak az anglikán templom keritése. De ha a kereszteléssel nem bajlódik is a törvény, azt már megköveteli, hogy az ujszülött legfennebb 42 nap alatt az ugynevezett lajstromozónál vezettessék be. A papnak semmi köze az anyakönyv vezetéséhez, stolát ritkán kap a keresztelésért, de arra joga van, hogy a szülők vagy gyámok beleegyezésével bármely felekezethez tartozó gyermeket is megkereszteljen.

A kisdedeket születésük után rendesen két hó alatt megkeresztelik és annyi nevet adnak nekik, a mennyi szülőiknek épen tetszik; rendesen 1—4 nevet adnak, a felsőbb osztályhoz tartozók néha 10—20-at is. Az unitáriusoknál keresztszülők ritkán s inkább csak a régi szokásért vannak; de már az anglikánoknál lenni kell keresztszülőknek, a kik a kisded számára — mint nálunk is — ajándékokat szoktak adni, rendesen ezüstpoharat vagy kést, villát és kanalat. A koma szót nem használják olyan értelemben, mint nálunk, azt csak munkátlan és fecsegő személyekre szokták alkalmazni.

Konfirmáczió.

Az angol unitáriusoknál nincs gyakorlatban a konfirmáczió. Az ifjakat otthon, a vasárnapi iskolákban, vagy a lelkészi laknál, az ugynevezett bible classokban, tanitják meg a vallás elemeire. A növendékek a mikor akarnak, akkor járulhatnak az urasztalához, minden különös előkészités nélkül.

Urvacsora.

A miként a magyar unitáriusok, ugy az angol unitáriusok is, évenként rendesen négyszer élnek urvacsorával; csak kevés gyüleke-

zet van olyan, a mely minden hónapban él vele. Azonban az angol unitáriusok nem a sátoros ünnepek első napjain és Szt. Mihály napkor veszik az urvacsorát, mint mi, hanem az évnegyedeknek első vasárnapjain. És annak kiszolgáltatása nemcsak a vasárnap reggeli, hanem az estvéli isteni tisztelet alkalmával is eszközöltetik, különösen oly gyülekezetekben, a melyeknél az estvéli isteni tisztelet látogatottabb, mint a reggeli, a legtöbb pedig ilyen.

A szertartás nem oly ünnepélyes és megható, mint nálunk; mert a rendes isteni tisztelet végeztével, három vagy négyszáz tagból álló gyülekezetből, alig marad benn 30—40 személy urvacsora venni, s azok is többnyire öreg nők és férfiak. A fiatalabb nemzedék kicsibe veszi; és ugylátszik kevéssel becsülik azt többre üres szertartásnál; általán nem tartják szükségesnek és méltónak arra, hogy örökké tartó legyen.

A ceremonia következőleg foly le: a lelkész az urasztalához áll, jobbra és balra tőle az asztal két végén két egyházi-tanácsos foglal helyet, a kik az egyházfiakat helyetesitik.

A lelkész rövid beszédet és rá könyörgést tart, a melyek végeztével veszi a kenyeret és ezen szavak kiséretében „ez az én testem stb.“ egy falatot kiveszen, azután a falatokra vagdalt kenyérrel telt tányérokat a mellette ülő két tanácsosnak adja, a kik szintén kivesznek egy-egy falatot s azután hasonló czélból körül hordozzák a jelenlévőknek. — Ennek végeztével a lelkész a poharat veszi igy szólván: „ez az én vérem stb.“ s az emlitett módon körülhordozzák a poharakat is.

Következik ének orgona szó nélkül és megáldás. Végül az urvacsorában részesültek adakoznak a szegények perselyébe.

Sok gyülekezet egyáltalában nem él urvacsorával és ugylátszik a közérzet oda irányul, hogy jobb volna az egészet abban hagyni, vagy átalakitani egy Jésusra emlékeztető istenitiszteletté, minden jel használata nélkül.

A haldoklókat nem részesitik urvacsorában.

A házasság.

A dissenterek a törvény értelmében két módon hajthatják végre a házasságot, u. m. a) a kerületi házasság lajstromozónak (marriage registrar of the district) bizonyitványa mellett és b) a kerületi házasság lajstromozó bizonyitványa és dispensatio előmutatása mellett.

Első esetben a lajstromozó a házasságot megelőzőleg 7 nappal értesitendő a házasulandók szándékairól és neveiről, a mely alkalommal e jelentkezők nevei beiratnak a házassági jegyzőkönyvbe és a jegyzőkönyv azután 4 napig a hivatal eleibe látható helyre kitétetik.

A jelenkezés után a házasság 3 hó alatt bármikor megtörténhetik és pedig a) a templomokban, ha azok a házasságok megáldására registrálva vannak (és az unitárius templomok mind ilyenek), a mely esetben a kerületi házasság lajstromozónak két tanuval együtt jelen kell lennie, a felek részéről pedig beleegyezés és annak kinyil-

vánitása szükséges, hogy tudtokkal semmi akadály sincs köztük, a mi az ők egybekelésüket gátolhatná. Az unitáriusok a házasság ezt a módját követik. b) köthető a házasság a főregistráló hivatalnál oly formán, mint előbb, de minden vallásos szertartás nélkül. c) oly templomokban, melyek e czélra nincsenek registrálva, hanem előlegesen a lelkész beleegyezése kikérendő. A szertartás helyisége okvetetlen meg kell, hogy jelöltessék a lajstromozó által kiállitott bizonyitványon és házassági jegyzőkönyvben.

Az anglikánoknál a házasságot háromszori hirdetés, vagy dispensatio váltás előzi meg, épen mint nálunk, a melyek megtörténte után a házasságnak 3 hó alatt véghez kell mennie. Dispensatioval is hirt kell adni a kerületi lajstromozók valamelyikének, a kiknek kerületében a házasulandó felek egyike lakik, a mely esetben a dispensatio mellett történt lajstromozásnál a felek egy nap alatt bizonyitványt kapnak és nevök nem tétetik ki a lajstomozó hivatal eleibe. Csakis az anglikán érsekek és püspökök adhatnak dispensatiot. Ennyi kiváltságot az államegyház megtartott magának.

A szertartás következőleg történik:

A házasulandó felek övéikkel és a lajstromozó két tanuval megjelenvén a templomban, a lelkész röviden előadja az összejövetel czélját és kérdést intéz a felekhez, hogy komoly-e szándékuk és nem ismernek-e valami oly akadályt, a mely őket e szándékuk kivitelében gátolhatná? Kérdést intéz továbbá a jelenlévőkhöz, hogy ki adja a nőt férjhez és feleletvétel után a nőt atyja vagy gyámja kezéből átveszi és a felek jobbjaikat összefogván, előbb a férfi, azután a nő — a jelenlevőket tanukúl hiván fel — kijelentik, hogy egymáséi akarnak lenni. Következik a gyürűváltás, a melynél a lelkész figyelmezteti őket, hogy a gyürű a házastársak szeretetének jelképe, a mely arra kötelezi őket, hogy örömben és fájdalomban legyenek hivek egymáshoz. Ezután egy rövid beszédben inti a lelkész a feleket az egymás iránti kötelességekre, imádkozik velük, bevégezvén az imát miatyánk és utóimával. — Az egész szertartás csaknem olyan, mint a miénk, annyi különbséggel, hogy a felekkel esküt nem tétetnek és a lelkész több rövid beszéd és ima elmondásával végzi functióját. A házasságot lakoma követi, a mely azonban ritkán oly élénk, mint nálunk.

Temetés.

Halál után a test koporsóba helyezve, rendesen egy hálószobába vitetik és minden virrasztás nélkül ott marad a temetés napjáig. A halottat 3—7 napig szokás a háznál tartani, három nap előtt csak akkor temetik el, ha arra különös ok van. A temetés napján kocsik jelennek meg a halottas ház előtt. A koporsót rendesen minden szertartás nélkül (csak ritkán rövid könyörgés után) beteszik a halottas kocsiba, egy más kocsiba a család, vagy a legközelebbi rokonok foglalnak helyet és lassú troppba megindulnak a temető felé, vagy ha a temető messze van, a vasút felé és onnan vonaton szállitják el a testet. A lelkész, távolabbi rokonok és ismerősök a halottat vivő vonathoz csatlakoznak, vagy a temetőben várakoznak a menetre. Meg-

érkezvén a koporsó, ráhelyezik a Szt. Mihály lovára és a lelkész vezérlete alatt s a gyászolóktól kisérve, beviszik azt a templomba s kezdetét veszi a szertartás. A lelkész feláll a szószékbe, egyes alkalmi helyeket olvas fel a bibliából, a melyek a halálra, a feltámadásra és a gyászolók enyhitésére vonatkoznak. Ezután szent leczkére alapitva beszédet tart, tárgyalván az elhunyt jellemét, vagy oly dolgokat, a melyek a bánatosoknak vigasztalásúl szolgálhatnak. Beszéd után a gyülekezettel együtt imádkozik, hálákat adván és könyörögvén megtartás- és vigasztalásért. Ezek végeztével a koporsót azon módon, a hogy a templomba kisérték, kiviszik a sirhoz és a sir szélére helyezve, a lelkész a következőket mondja: „A por porrá lesz, a mint az előtt volt, a lélek pedig megtér Istenhez. A mélybe bocsátjuk tehát a testet megoszlás végett várván a boldog feltámadást. Vagy: Minthogy a Mindenhatónak az ő bölcsessége szerint tetszett a mi eltávozott felebarátunknak lelkét e világból magához szólitani, mi azért az ő testét a földbe bocsátjuk; földet földbe, hamut hamuba, port porba, várván az általános feltámadást az utolsó napon, és a jövő életet, a mint Jézus megigérte.“ Következik ima és megáldás. Ezután a koporsót lebocsátják a sirba, mindenki egy marék földet vet rá, annak jeléül, hogy a test földdel fog vegyülni — és szomorúan eltávoznak a sirtól.

A temetésnél vagy sirnál való éneklés csak faluhelyen van szokásban. Valamint szokásban van némely falusi gyülekezetnél az is, hogy a temetést követő vasárnap a lelkész halotti beszédet tart, elbeszélvén a halott életéből egyes nevezetesebb részleteket és intvén az élőket a megboldogult példája követésére. A torozás ismeretlen, de szokásban van, hogy az elhunyt utódai — ha csak nem nagyon szegények — a papnak stolát fizessenek és egyházi cz'lokra adakozzanak.

A köztemetőkben rendesen két templom van, egyik az anglikánok, másik a dissenterek számára. A katholikusok a szabad ég alatt a sirnál végzik a szertartást. Mind a két templomnál állandóan egy-egy lelkész működik hivatalos minőségben, a melyek közül akármelyik végezhet szolgálatot, vagy akár az elhúnytnak saját lelkésze is, anynyi különbséggel, hogy a dissenter pap anglikán templomkeritésekben, vagy a köztemetőnek felszentelt részében nincs feljogositva szertartást végezni. Ugyanis a közös temetkező helyek egyik felszenteletlen része a dissentereké, a másik felszentelt rész pedig az anglikánoké. Ez utóbbi részben csak az anglikán pap teljesithet hivatalos tisztet és megakadályozhatja azt is, hogy idétlen szülöttek, kereszteletlenek és kivégzett személyek a felszentelt helyre temettessenek. Ez igazságtalanság miatt az anglikánok és dissenterek sokat civakodtak, az ügy többször parliament elé került és nagyon valószinű, hogy a törvény azóta oda módosittatott, hogy most mindenkinek joga van bármely temetőbe temetkezni és a temetéseknél bármely pap fungálhat.

VARGA DÉNES.

EGYHÁZTÖRTÉNELMI ADATOK.

LXXIX. LXXX.

Az erdélyi unitarius ekklézsiák megbántódásairól 1640—50.

1.

Az Unitárius Statusnak difficultassa, mellyet az Reformatus statusnak ő Nagoknak ő klgmeknek alázatosan, de bizodalommal és szeretettel kételenitettek demonstrálni.

Noha vólnának nekünk Unitáriusoknak sok panaszink, nagy szomorusággal megh valljuk, mellyeket az Reformatus Státusnak eö Nagoknak s ő kglmeknek méltán elejekben adhatnánk, mindazon által azoknak előszámlálásával most Nagtokat s kgket terhelni nem akarjuk, hanem az ide alább való Punctumokat kételenitetűnk nagy szeretettel Nagtoknak s kglteknek szemei eleiben adnunk, kénszeritvén Nagtokat az Uniora, mellyre tsak nem régen is, az három Religion lévő Státus egymást kötelezte, méltoztassék Nagtok s kgltek szemei eleiben venni és ezekben letett panaszinkat megh orvosolni, ne kételenittessünk tovább való útat fájdalmainknak megh orvoslásában el követnünk.

1. Contra Unionem et Articulum Regni; Az Hidvégi templom tőllünk potentiose el vétetett, holott ott akkori időben, s most is, más templom is volt, melly mián most is szegény együgyü Atyánkfiai templom nélkül vadnak, sem templom helly, sem egyéb semmi nem adatott.

2. Maros székben Kálban sub specie Articuli templomukat el vették, de sem templom hellyet, sem templom épitésére költséget nem adtak, sőt minden Parochiához tartozo appertinentiakat, bonumokat el vettek.

3. Udvarhelyszékben Kis Solymoson is sub specie Articuli vétetett el az templom, holottis, sem templom helly, sem költség, sem egyéb Parochiához tartozo bonumok, ezüst poharak, harangh, földek s rétek helyében is, más nem adatott vagy nem dividáltatott.

4. Ugyan Udvarhelyszékben, Bezeden is elfoglaltatván sub specie Articuli templomunk, azért is, sem templom helly nem adatott, sem költség, sem Ecclesiasticum bonum nem dividáltatott.

5. Ugyan Udvarhelyszékben, Bezed Ujfaluban, Ujszékelyen, sub specie Articuli vétettetvén el templomunk, sem templom helly, sem kőltség nem adatott és az Ecclesiasticum bonum is nem dividáltatott.

6. Küküllő vármegyében Nagy Teremiben sub specie Articuli el vétettvén templomunk, Templom helly ugyan adotott, de annak épitésére való költség, harangh, pohár s egyéb Parochiához

tartozó bonum, nem adatott, sőt a quárta is, melly az pap fizetése volt, egészen elvétetett, nem dividáltatott szegény papjainknak nagy károkra s Religionknak nagy bántodására.

7. Musnában is sub specie Articuli templomunk elvétetett, melly hellyében is kivánunk templom hellyet, és arra való költséget.

8. Fejérvárott is hasonloképpen templom és Parochia hellyet kivánunk.

Mindezeket ha Ngtok s kgltek kétségre hozza, készek vagyunk több panaszainkkal edgyütt demonstrálni.

Instálunk azért Ngtoknak s kglteknek sőt egymáshoz tartozó szeretettel kénszerittyük az Uniora Nagtokat s kglteket, vegye kegyes szeme eleiben, minden testi motus és indulat nélkül e mü mélto panaszainkat s ezeknek orvoslásával minket vigasztallyon megh.

Ngtok kgltek jó válaszsat elvárjuk.

Eredetije az unitár. vallásközönség levéltárában fasc. III. Nro. 1.

2.

Ad spectabiles et Magnificos Generososque Dominos, Proceres, Magnates et Nobiles, Ceterosque univer. natiorium Regni Tranniae status et Ordines. Ecclesiar. receptar. unitariam Religionem in Trannia profitentium, humilima supplicatio.

Mivel bizonyosan ezt elhittük, hogy a mindenható felséges Isten, véghetetlen irgalmassághából Szent Lelkének általa inditotta az nemes országhnak a mi édes hazánknak minden rendit az recepta Religiok felől való unionak, és abban való szabados exercitiumnak continuálására valo ereos véghezésekre, és beőlcs rendelésekre hogy ez dologhbol is kimutatodnék az Istennek, az keözönséghes békeséghes meghmaradásra valo keglmes gondviselésének nylván valo jele: Ez okáért Nagtokot és tű kegteket egész Nemes országhul kénszeritteténk mostan, ez ellen a Nagtok és tű kegtek keözönséghes végezése ellen rajtunk és Religionkon levő keserves meghbántodásunkrol ighen alázatós instántiankal és supplicationk altal megtalálnunk.

Elseöben. Kiváltképpeu az Székelséghben vadnak olly Ecclesiák, az mellyekben némellyekben Commisáriusok is teöttenek Inquisitiot. Es ha ez illyenekben föképpen az 1630 esztendeőben iratot árticulusok szerént hadnának élnünk, az aliud volna, de ez eleött hallatlan teörvéntelenségekkel bántodtattak Eclesiaink. Mert a hol az Reformatus urainknak akár mi kevés számu minor Pársok legyen is, de azokat nem engedik hogy a major Parsnak templomát, Pap, s Mester házat épicsék, sem hogy annak Papjának bért adianak. Ámbár ugy lenne, csak my nékünk is azon ignobilitással hadnának élnünk, de ez ellen, a hol a miéink minor Parsok, nem hogy azoknak Religiojokban valo szabados exercitiumot engednének, hanem inkább az ellen, Daniel János uram nem tudgiuk mire valo tekin-

*

tetre az elmult Czirkáláskor ereos büntetéssel, foghsággal és egyébbel való fenyegetéssel megh Parancsolta a minor Pars Unitáriusoknak, hogy az Reformatus urainknak, templumokat, Pap házukat éppicsék, az bért is nem az Unitáriusoknak, hanem az Reformatusoknak adgiák, seőt Praedicátorinkat arrol eltiltották, hogy azoknak Predicállani se merészellijenek, az Conscientiáknak nagy keserves fájdalmokra; Még házokat is eő kgme és eő keglmek hasonloképpen háborgattyak, a kiknek a nemes országhtol ki bocsáttatott Commissariusok Pecsétek alatt az Religionak szabados exercitiumára valo levelet adtanak, és az kikfeleől a my kegtmes urunk eő Nga fejedelmi kegtmességhe szerént azt irta, hogy az mit az Commissáriusok találtanak, mindkét fél ahoz tartsa magát, ha kárát nem akarja vallani.

Másodszor. Ez elmult napokban Daniel János uram neminemü Ecclesiákra Drabantokat reá küldvén, igaz Unitárius szeghény embereket, a kik eggy oráig is soha Judaizánsok nem voltanak Captiváltatott, ereős foghsághban vettetet, addigh el nem bocsáttatott, migh Conscientiajok ellen más Religiora nem eskette eöket; az többit is ereössen mind egy képpen, mind más képpen ijesztette rettentette, hogy ha Religiojokat el nem hadgiák, mind megh fogattya. Eő kegymvel eggiütt az Református Praedicator uraim is az szeghénységet egyben gyüjtvén, másodnapot hadtak nekiek, hogy ha Religiojokat el nem hadgiak, mind eggik Fogarasban foghságra küldik; amazok elijedvén az foghsághnak kemény és sulyos voltától, kezeket beadták ugyan de Conscientiájokban valo keserves bánatokban esedeznek abbol valo megh szabadulásra. Illyen foghsággal fenyegetéssel megh teöbbitvén az eö klgmek számát illegitime Templumunkat elvévén, Praedicatorunkat exturbalták. Ez illyen ereöszakkal valo térités az mindenhato Istennek is ellene vagion; mert eö Sz.-feölséghe egy szempillantásban, mind ez egész világot egy Religiora hozhatná. De eő Sz: feőlséghe ighen beölcsen az Evangeliumnak Praedicallása által téritette elejteől foghva ez világot ismeretére. Ha eő klgmek Evangeliusoknak tartyák magokot, ne külső világhi erőszakkal, hanem az Evangéliumnak hirdetése által téricscsék az embereket az Sz: apostoloknak példájok szerént.

Harmadszor. Marus Székben Sz: Gyeörgyeön Redey János uram is Praedicator uraimékkal eggiütt hasonló teörvéntelenséghet cselekedett; az szeghény Unitárius embereket az udvarban birsággal ereös fenyegetéssel be giüttvén erőszakkal abjuraltatták velek Religiojokat; az templumra hatalommal reá küldvén, megh hágatták, ereöszakkal occupaltak, senkivel semmit nem gondolván. Az Praedicátor házban, megh holt Praedicátorunknak szeghény Relictáját csak éjeligh valo nyugodalomra is nem engedték, hanem exturbálták.

Negyedszer. Az Fejérvármegyebeli Ecclesiainkbanis, kiváltképpen Hévizen, also Rákoson, Ürmeöseön és Hidvéghin immár egy nehány üdeöteöl fogva valo keserves bántodásokat szenvedünk, mostan ujolagh erös fenyegetés alatt vagiunk, mert Hévizen, Also Rákoson és Hidvéghin ereöszakkal az Patronus urunk a memoria ho-

minum Praedikatorinknak járando béreket éppen elfoglalták, az Ürmeösieknek egy részét Hersel Christoph uram; az melly az országhnak Articulussi és unioja ellen valo nilvánvalo cselekedet. Mostan pedigh Nagy Pal uram eő kegme nem elégedvén azzal hogy Praedicátorunknak tartozo bérit elideghenitette, hanem immár egy nehány uttal Praedicatorunkat exturbálással fenyegette, mostan is feniegheti, és irásában azt irja eő kege, hogy tovább nemis szenvedi Praedicatorunkat, noha mind az egész falu az Unitárius Religioban vagion.

Nagycságtoknak, azért és tü kegteknek alázatosan keönyeörgünk, méltoztassék Nagtok és tü kgtek szemeielejben venni illyen keserves bántodásinkat és az Uniora valo kötelességhe szerent, Istenesen ez felől gondolkodván, itéllye megh Naghtok és tü kegtek, e féle hittel való szeövetségnek megh változtatása miatt, elejtől fogva az ur Isten mely sulyos romlásokkal büntette meg az országokat. Hogy azért e féle Istennek haraghjából származott büntetések hazánkon ne essenek, Nagtokat és ti kegteket az Istenért és az eő szent fiáért kérjük. Instállyon mellettünk a my kegelmes Urunk Fejedelmünk eő Naga méltosághos személye eleött, efféle törvénytelen bántadásokat és Naga ne engedjen Ecclésiánkon senkinek cselekedni; az unitárius embereket ne fogdossák, ne fenyegessék, vesztegessék, hiszen ha szinte az Recepta Unitaria Religio ellen véteneinekis, eő Nga kegelmesen observáltassa az Deési gyüléskor valo articulusokat, melyeket eő Nga kegelmesen, az országhbeli Statusokkal eggiütt pecsétekkel is confirmáltatott. Az melly Ecclesiakat illyen teörvéntelen valo fenyegetéssel, mind ez esztendőben, s mind az mult esztendőben elfoghlaltanak eö Nga az articulus szerént méltoztassék olly Commiossáriusokat rendelni, az kik az szeghény embereket, az eö Lelkek esmerete szerént valo szabados confessiojokra hadgiák, ne ereöltessék külső villághi félelemmel és fenyegetéssel Conscientiajok ellen valo confessiora.

Kiért a mindenhato felséghes ur Isten Sz: fiáért a my urunk Jésus Christusért, Nagytokat és ty kegteket egész országhul mind az my keglmes urunkat eő Ngával egyetemben, testi lelki áldásival, csendes békességhes megh maradással álgia és szentellye megh sz. nevének dicséretére, tisztelére.

Kivül rájegyezve: Az Erdélyi unitaria Eccláknak megbántodásirol valo supplicatio, Resolutioval együtt. (A resolutio azonban hiányzik.)

Eredetije az unitár. vallás közönség levéltárában fasc. III. nro. 16.

Közli: **B G.**

LXXI—LXXIII.

A muzsnai orthodoxus és unitárius atyafiak tusakodása a XVII. században.

1.

A két felekezetbeliek összeszámláltatnak s a templom az unitáriusok birtokában marad.

Laus Deo miserentis.

Anno 1642. die 29. juli Musnába érkezvén az ott levő eclesiában levő Controversiaknak eligazitására, az dologban igy procedaltunk:

Az Unitárius atyafiaknak számok igy következik:

Kis János C. R. (Colonus Redei)
Kis Mihály, urunk ő nsága jobbágya
Máté György V. Darabont
Máté Márton Lofő.
Kis György. C. R.
Zoltáni Mihály C. R.
Oláh Máté Darabont
Kerestely János Darabont
Bartos Mihály C.
Kovács János Lofő
Langos Mihály Darabont
Jeremiás Deak. Ez felesége után való örökségben lakik; ecclesiastica persona sine ecclesia.
Kovács György. Col. principis
Dako István C. Redei
Czozo Mihály minor C. principis
Szász András C. Joh. Kenosi. Ez maga nem tagadgya, hogy az orthodox dreligiora kezet adott volt: de most redeala vissza.
Simon János Lofő
Máté Tamás Darabont
Szalka György C. principis
Lajos István C. Redei
Szarka Miklos C. principis
Dienes Miklos Lofő
Dienes Péter Lo fő
Szarka István C. D. Apafiana
Kis Mihály C. Redei
Futo György C. Redei
Zoltáni Mihály C. D. Apafiana
Sós János. C. G. Biro.
Emese Máté C. Redei
Bartok Mihály C. D. Apafiana
Bartok István C. principis
Kobori Peteіné. C. Steph. Szalánczi
Kis Miklos. C. principis
Kovács Márton. C. G. Biro
Kovács István. C. G. Biro.
Fabián Mihály Darabont.
Májlát István. C. P. Ugron
Gagyi Lukácsné Darabont
Bolia Mihály. C. S. Szalánczi
Szakál Mihály Darabont
Dako Ferencz C. Redei
Ádám György C. Steph. Szalánczi
Rosno Mihály Darabont, gyermek még bért nem adott eddig
Kocz János Lo fő
Kis János minor. C. principis
Szarka Balásné C. Redei. Ennek az urát ölték meg az orthodox a religioért.
Kocsis Gergely. C. J. Kenosi
Kocsis Mátyásné C. J. Kenosi
Bartok Jakab. C. principis
Kovács Ferencz Lo fő
Bartok Lukács Darabont
Bán János C. G. Biro
Bán János minor Lo fő
Girko Mihály Darabont
Szász Péter C. S. Szalánczi
Girko Máté Darabont
Josa Andrásné Darabont
Bartok Ferencz. C. principis
Dienes Máté C. J. Daniel.

Az feleltetést ekképpen véghezvivén, az templom látni is elmentünk volt. Az templomnak belső tágasságának hossza tizenketöl, an-

nak hat öle bolt, veszökre hajtva, az hat öle gerendás padlásos; az szélye nem sokba hat öl; azonkivül az külső felén vagyon tizennégy kőláb, egy kőtorony, cserepes mind torony, szentegyház. Melyhez képest igy deliberáltunk:

Deliberatum.

Mivel hogy az unitárius atyafiaknak számok eppen háromanynyi, mint az orthodoxusok száma: igy ahoz képest az templom és parochialis házak az Unitárius atyafiaknak kezeknél maradnak, ea tamen conditione, hogy az czinterem mellett való pusztára, az hol az orthodoxus atyafiak szeretik, tartozzanak egy templomot épiteni kőből, melynek hossza hat öl az szélyessége négy öl legyen, az orthodoxusok supportalván az épitésbe az negyedrész terhet; az templom penig mennyezetes sindelyes legyen, melynek épitése in finem deducaltassék az jövő 1643 esztendőbeli Szent János napig, melyet ha addig nem praestálnának az unitárius atyafiak az mostani templomnak ususától arcealtassanak mindaddig, mig az más templom megépül. Az harangok felöl penig igy deliberaltunk, hogy mindenik félnek szabad ususa legyen rajtok: Vasárnapokon és Sátoros innepeken egy rendbeli harangszóhoz hallgassanak, az két praedicator convenialvan az harangozásnak idejéről emberségesen egymással; hetet szaka peniglen, mikor az unitarius atyafiak nem akarnak harangozni, akkor az kisebb haranggal harangozzanak az reformatus uraim.

Kivül ráјegyezve: „ezek parok.“

Eredetije az Udvarhelymegyei ref. egyházmegye levéltárában.

2.

Az unitáriusok mentik magukat, hogy miért nem épitettek az orhodoxusok számára templomot.

1. Ratio. Azért nem épithettek meg az deliberatio szerént, mert az tavalyi deliberatioban expresse irva volt, hogy az hol az orthodoxus atyafiak szeretik, ott épitsék; de az mikor az unitarius atyafiak requirálták, az helyet kimutatni nem akarták.

2. Ratio. kömiveseket is fogadtanak és minden készületekkel készen lettek volna: de az orthodoxus atyafiak semmit sem mozdultak s az miatt mult el az épités, elé is állaták a kömiveseket, az kiket fogadtak volt, kiknek hitszerént valo relatioja az deliberatioba specificalva leszen; noha több membrumokra volt mentségek szaggatva, de ez kettöben comprehandaltatik éppen világosan.

Replicatio orthodoxorum.

Semmihez tempestive nem kezdettek, mert mind az helynek kimutatásának kévánsága s mind az kőmivesek fogadása volt tizenegy nappal elébb annál, az mely napra az templomnak készen is kellett volna lenni; az magatok fogadott kömivesi hitszerint mondgyák meg, mikor fogadtátok öket; s akkor is micsoda készületetek volt; sőt nem hogy akkor, de még mostan is semmi épülethez valo készületetek derekas nincsen, lássák meg Commissarius uraim, ha ideje korán hozzá kezdettetek volna, mi rajtunk semmi el nem mult

volna. Ezt is csak azért cselekedtétek akkor, hogy láttátok, hogy az praefixus nap szintén eljő, s ne láttassék, hogy semmit nem mozdultatok; mü csak azt kivánjuk, hogy ha az ti részetek szerént megépitettétek mutassátok meg, alioquin az deliberatio szerént arcealtassatok az templomtul annak megépitéséig.

Deliberatum ez volt:

Mivel az kömivesek hitszerént referálják, hogy tizenegynappal volt az praefixus terminus előtt az ő megfogadások, akkor is az mely helyre az épitést rendelték volt tavaly, semmi kövök és készületek nem volt, sőt még mostan is nincsen. Ez ratiokra nézve arcealtatnak az templomtól az unitarius atyafiak az másiknak megépitéséig.

Eredetije az udvarhelymegyei ref. egyházmegye levéltárában XXXVIII. csomag. 2.

3.

Az unitariusok supplicatioja, s a commissariusok levele, melyszerint a régi templom az orthodoxusoknak resignáltatik.

Ad Illustrissimam Celsitudinem Nostram humillima Supplicatio Unitariae religionis possessionis Székely Mosna.

Kegyelmes Urunk! Alázatosan jelentjük Nagyságodnak mint kegyelmes urunknak az mint az commissarius urak napot praefigaltak volt mü nekünk, hogy az parochialis házat és templumot az contractus szerént megépitenök, mi annak engedelmesek lévén azért kevánok ő kegyelmektől, hogy helyet mutassanak, hová épitsük mind templumot s mind penig házat: de az ott lakos orthodoxus uraimék az commissarius uraimékot még ellenzék, hogy helyet ne mutassanak. Annak utána megtalálván Nagyságodat Gyaluban püspök uram által kire Nagyságod igy resolvalt volt: hogy Nagyságod azon utjából bizonyos postája által certificallja püspök uramot, mihez kell magunkat tartanunk. Annak utánna kgts urunk Ngod Bethlen János uram által igy resolválta volt kegyelmesen magát: hogy az ó parochialis ház mellett levő szántóföldre az házat épitsük meg; az hová épitettünk is házat, noha az pestis mian el nem végezhettük. Az templum épitésre valo hely mutatás felől, mikor Isten Nagyságodat Erdélybe hozza akkor megtalálván abban is modot mutat, az mint Nagyságod Bethlen János uramnak adott beadott relatiojából világosan recognoscalljuk. Az Gyogyi feredőben létekor is ugyanezen dologrol megtalálván Nagyságodat, Fejedelmi kegyelmességéből arra igérte vala magát, hogy az Commissárius uraknak parancsol felőle s azt is vártuk. Az Commissarius uraknak utolszori deliberatiojok után az orthodoxus uraimék azt cselekedték, hogy Nagyságodtól parancsolatot extrahalván in hoc anno praesenti Dominica palmarum három udvarhelyszéki Agyagfalvi nemes embereket melléjek vevén részünk szerint valo megosztott, Commisarius uraiméktól kezünkben hagyott szántóföldeket és szénaréteket occupaltak és az harangozástol is arcealtanak; melynek amittalása felől sem egyszer sem másszor mü ő kegyelmekkel nem contrahaltunk.

Nagyságodnak, mint kegyelmes Urunknak alázatosan könyörgünk, méltoztassék Nagyságod fejedelmi kegyelmességéből igazságunkat kegyelmes szemei eleiben vévén demandalni Commisarius uraiméknak, mutassanak helyet az hová templumot épitsünk, az uj parochialis háznak és csürkertnek valo helyet és elfoglalt részünk szerént valo bonumokat remittálni.

Nagyságodnak mint kegyelmes Urunknak megszolgáljuk.

N. K. V. V.

Resolutio serenissimi principis:

Az kiket annak revidealására rendeltünk volt Commissariusoknak, ő kegyelmek informallyanak derékképpen mindenekről. 6. Máj. Fogaras, 1648.

Informatio Commissariorum.

Kegyelmes urunk mü az Nagyságod Iffiu urunk ő Nagysága által valo parancsolatja szerént elmenvén az supplicansok és ugyanott valo orhodoxus uraimék között az templum épitése felől valo Controversianak dirimalására. Mivel nekünk Ngd csak az templum épitése felől parantsolt volt kegyelmesen. hogy abból az Ngd méltoságos személye előtt lőtt Contractusok szerént procedálnánk. Az régi templumot az orthodoxus uraiméknak kezőkben resignaltuk. De minthogy ktgs urunk az templumhoz valo föld még annak előtte közöttük felvolt osztva két részre : annak ujabban valo igazitására delegatusok nem lévén, azelött közöttök celebraltatott divisiot azon állapotban hagytuk. kezében maradván mindeniknek neki jutott rata portioja. Az harangok felől is kts urunk az Nagyságod Mtgs személye előtt celebraltatott ő kegelmek contractusának negyedik punctumat elégségesnek itilvén lenni, mely igy vagyon: hogy az harangoknak szabados ususa mind az két részről egyaránt legyen successivis semper temporibus, mas judiciumot felőle nem töttünk. Az parochialis helyet kgts urunk Nagyságod Bethlen János uram által denominalvan és az ujonnan épitendő templum hely mutatás felől Nsgd ugyan ő ktme által......, hogy ezekről ő kegelmeknek deliberatiot tegyünk, akkor Nagyságod kgts urunk nem parancsolta vala, mi igazitottuk ő kegelmeket az Nagyságod kegelmes igireténck alázatos sollicitalasára. Annak utánna kegyelmes urunk mit cselekedtek légyen ő kegyelmek, mi nem tudgyuk; az Nagyságod fejedelmi kegyelmessége mit parancsol felőle.

Nagyságodnak méltatlan alázatos szolgai
Lázár György, Daniel Ferencz
Kalnoki István, Joannes Both Con. secret.

Ad haec resolutio s(erenissimi) p(rincipis):
Az musnai evangelicusok informallyanak azokrol.
4 July Monostor. 1648.

Eredetije az Udvarhelymegyei ref. egyházmegye levéltárában.

Közli. **Koncz József.**

KÖLTEMENYEK.

Ha lelkünk . . .

Ha lelkünk hozzád csillagok királya
Elmélkedésnek szárnyán közelit
S a végtelenség tengerére szállva
Mély, titkos áram visszahajt megint
S szivünkbe' dacz, agyunkba' tudni vágyás
Töpreng vakon: hol vagy? ki vagy? vezess!
Nézd el Urunk, csupán tiéd a látás;
Nem hitlen az, ki tégedet keres.

Jékey Aladár.

Az én imám.

Reménységem zöld erdője:
Édes kedves gyermekim!
Örömkönytől nedvesülnek,
Hogy ha néznek — szemeim.

Megölellek, megcsókollak,
S játszom, mint egy kis gyerek.
Sokan vagytok!..de annál jobb:
Több az öröm bennetek . . .

Feledem az élet terhét;
A munkát, mit hordozok . . .
Felhő, villám — hadd szálljon rám:
Ti legyetek boldogok.

Én szivemmel elfedezlek,
Karjaimmal védelek:
Csak a vihar elkerüljön,
Csak ne bántson titeket.

Egy imám van, melyet ajkam
Az egek felé sohajt,
Hogyha felmosolyg a hajnal,
Vagy gyászt ölt az alkonyat:

— „Ezt a kedves angyal serget
Tartsd meg nékem jó Uram,
És segélj meg felnevelnem
A te szentelt utadan . . .“

Rédiger Géza.

AMERIKAI DOLGOK.

A bostoni unitárius kör.

Jóllehet az amerikai unitáriusok egy szerves egészet nem képeznek, egyházi törvények által nincsenek egymáshoz kapcsolva, de mégis bizonyos erkölcsi kötelékek szorosan összefűzik őket, s oly testületi szellem létezik köztük, mely bámulatos eredményt tud felmutatni a vallásos élet mezején. Hitöket jó cselekedetekben mutatják meg. Módokat, eszközöket keresnek, melyek által nagyobb tevékenységet fejthetnek ki hitelveik terjesztése érdekében. Gyakori társas összejöveteleket rendeznek eszmecserék s egyes kérdések megvitatása végett. Különösen, hogy a laikusok (világiak) minő meleg érdeklődést mutatnak vallásuk iránt, tanusitja a bostoni unitárius kör, melyet ezuttal t. olvasóinkkal megismertetni kivánok, főleg abból a czélból, hátha mi is némi lelkesedést merithetünk példájukból, s körülményeink s anyagi helyzetünk szerint mi is hasonló tevékenységet igyekezünk kifejteni.

A kör (Unitarian Club) 1882. január havában alakult. Czélja az, hogy az unitárius egyházak világi férfiai között a hitrokoni s barátságos viszonyt ápolja, az öszhangzatos tevékenységet fejlessze s a hitfelekezet közös érdekét előmozditsa. Tagjainak száma 250-nél több nem lehet. A kör tagjait, valamelyik tagnak irásbeli ajánlatára, a tanács szótöbbséggel válassza meg. A beiratási dij 10 dollár (25 frt) a tagsági dij évenként 20 dollár. A ki az évi közgyüléstől számitva egy hó alatt a tagsági dijt nem fizeti be, megszünik a kör tagja lenni.

A kör hivatalnokai: egy elnök, két alelnök, egy pénztárnok, egy titkár és három választmányi tag, a kik együtt a tanácsot alkotják. A hivatalnokokat s választmányi tagokat a közgyülésen választják egy évre. A tanács minden évben a közgyülésen irásbeli jelentést teszen a kör müködéséről s állapotáról. A kör októberben kezdve májusig, minden hó második hetében, szerdán, egyszer tart gyülést. A gyülések alkalmával aláirási iveket hordozni vagy valami czélra kéregetni nem szabad. Ez rövid kivonata a kör alapszabályainak.

Bostonban tartózkodásom alatt az 1882. évi október 12-én tartott gyülésen voltam szerencsés először jelen lehetni, melynek lefo-

lyása a következőleg történt: Délután 5 órakor gyültek össze a tagok s a meghivott vendégek a világ egyik legszebb vendéglőjébe — a Vendome Hotelbe. Mintegy 250-en lehettek, s nem csak Bostonból, hanem a vidékről is. 5—6 óráig a tanács a kör folyó ügyeit intézte, a többiek a társalgó teremben beszélgettek. Az ebéd 6 órakor kezdődött rövid hálaadó imával. Ebéd végeztével, mely gyorsan lejárt s pohár köszöntések nem voltak, Kidder Henrik alelnök felolvasta Long János elnök s massachusettsi kormányzó levelét, melyben sajnálatát fejezte ki, hogy közbejött akadály miatt a gyülésen nem jelenhetett meg. E szerint az elnöki tisztet Kidder H. teljesitette, ki üdvözölve a társaságot, dr. Peabody volt Cambridgei egyetemi tanárt s papot ajánlta be a körnek, mint vendéget.

(A kör tagjai csak világiak lehetnek, a kik aztán az egyházi férfiakat vendégekül meghivják.)

Dr. Peabody, az amerikai unitáriusok nestora, nagy lelki örömét fejezte ki a kör létrehozása felett, s erős reményt táplált az unitarizmus jövője iránt, látva a világiaknak ezt a meleg érdeklődését. Azután európai utjáról s tapasztalatairól beszélt, mivel épen akkor tért haza két évi távol lét után. Élénken festette a szabadelvü nézetek terjedését a különböző országokban.

Azt tapasztalta, hogy sok helyt csak vallás létezik, de igazi vallásos élet nincs. Ez leginkább feltalálható az Egyesült-Államokban. Dr. Peabody után az elnök engemet mutatott bé, mint a legrégibb unitárius egyházak képviselőjét. Én ez alkalommal, egyebek mellett, a mi világi consistorainkról s egyházunkhoz való viszonyaikról beszéltem.

A következő szónok Dr. H a l e E d u á r d lelkész volt, ki Spanyolországban tett utazásáról szólott, megjegyezvén, hogy Spanyolország 500 évvel áll hátrább, mint Anglia; s hogy nincs egy ország is Európában, mely az utóbbi 400 év alatt oly rosszul kormányoztatott volna.

R a n t o u l R ó b e r t (világi) a Saratogában tartott nemzeti Conferentiáról beszélt. Dr. C l a r k e F. J a k a b lelkész azt fejtegette, hogy a z u n i t á r i u s o k n á l a v a l l á s n e m c s a k e g y e d ü l a p a p o k d o l g a, h a n e m a v i l á g i a k é i s. Csak együttesen teremthetnek valódi vallásos életet. S a v a g e M. J á n o s, ki korábban orthodox pap volt, s később a szabad vallásos eszmék hirdetője lett, üdvözölte az unitáriusokat, hogy neki testvéri jobbot nyujtottak s templomaikat megnyitották előtte, mig ezt más felekezetek nem tették.

Még többen beszéltek különböző tárgyakról. Közbe-közbe egy quartett gyönyörködtette a hallgatóságot szebbnél-szebb vig dalokkal.

Megjegyzem, hogy egyházi gyülések alkalmával szeszes italokat nem isznak, s nem szivaroznak, de e kör gyülésein megvan engedve. Ebéd után is a gyümölcs csemegék s borok az asztalon maradtak s a kinek tetszett, szivarozás mellett, élvezhette azokat. A különböző lapoktól tudósitók voltak s másnap az elmondott beszédeket mind közölték. Az amerikaiak a rövid s szellemes beszédeket kedvelik. Rendkivülileg szeretik az olyan szónokot, ki jól megnevetteti őket. A gyülés 12 órakor végződött bé.

Ez alkalommal senki sem volt előre felszólitva, hogy beszédet tartson, hanem mindenki rögtönözve beszélt. Szokásban van az is, hogy az elnök egyeseket felkér felolvasás tartására. Ilyen felolvasás volt egyszer: „A vallás- és politika között való viszonyról.“ Ezt aztán különböző oldalról megvitatták. Hogy a felolvasások milyen irányuak s természetüek, arra nézve közlöm Dr. Clarke F. Jakabnak: „Mire való az Unitarismus“ czimü felolvasásának rövid kivonatát.

„Nézetem szerént — mondja felolvasó — az unitáriusok munkássága abban áll, hogy gyakorlati s élő bizonyitékát adják annak, hogy szellemi egység és közremüködés lehet ott is, a hol nincsenek semmi névvel nevezendő hitformák; hogy férfiak és nők jómagaviselet és jellem által lehetnek keresztények a pokoltól való félelem nélkül is; hogy a keresztények fődolga e világot javitani és a környezetökben levőket jobbakká és boldogabbá tenni, a helyett, hogy magokat áhitatoskodás által egy más világra készitsék elő; hogy az igazi isteni tisztelet az emberekkel való jóltevésben áll; és hogy épen ezért a vallásnak nem csak vasárnap, a templomban, imádkozás közben, hanem életünk minden pillanatában nyilvánulnia kell. Az unitáriusok kötelessége mindezeket hatályossá tenni, mert ez az ők különös eszméjök és még nincsenek a keresztény egyházak által általánosan elfogadva. A keresztényvilág különböző felekezetekre van oszolva, mivel azt hiszi, hogy a megállitott és positiv hitformák elkerülhetlerül szükségesek az egységhez; mivel nem bizik a szabadságban és fél a szabad gondolattól, ellenségeskedést támaszt Jézus humanus vallása ellen; mivel azt véli, hogy az embereket csak ijesztgetéssel lehet Istenhez vezetni, a nagy többség vallásos ösztönét elfojtja; és mivel az emberek gondolatját egy más világra irányozza, a helyett, hogy arra a világra gondolnánk, melybe Isten minket helyezett, késlelti az Isten országának eljövetelét és akaratjának teljesülését.

Ha azt kérdezzük: miért léteznek az unitáriusok? Azt felelem: nem azért, hogy a többi egyházak ellen protestaljunk, hogy szoká-

saik ellen kifogásokat tegyünk, vagy theologiai harczot folytassunk velök. A mi elhivatásunk megmutatni — ha lehet gyakorlatilag — hogy a mi gondolkozásmódunk s hitelvünk helyes és olyan, mely megtanit szeretni Istent és embert, s hű követőjévé teszen Jézusnak, mely Istenben való teljes hittel és embertársaink iránti szeretettel tölt el. Ha ezeket megtehetjük, ez azt fogja mutatni, hogy tudjuk, mire való az unitárizmus. Ha nem sikerül ezeket érvényesitenünk: akkor az Isten országa elvétetik tőlünk, s átadatik egy olyan népnek, mely ama gyümölcsöket megtermi. Más vallás felekezetek fennállhatnak hitformákkal, érzelgős kegyességgel, szertartásokkal és sacramentumokkal, de az unitárizmus csak ugy, ha átviződik a gyakorlati életbe s a jellemen épül fel.

Ha már azt kérdezném: Mire való az unitárius templom? A felelet önként következik magának az unitárizmusnak természetéből. Az unitárius templom a vallásos nevelés iskolája. A mi czélunk nem az, hogy a bünösöket bizonyos megtéritési ceremoniák által egyházunknak megnyerjük, s azt mondjuk, hogy ez által üdvözülnek. Az ilyen eljárás nem egyezik meg a mi hitelveinkkel. Mi nem hiszünk az emberi természet teljes megromlásában, de hiszünk a bün valódiságában, olyan bünben, mely erkölcstelenségben, hamisságban, önzésben s kegyetlenségben áll. Mi hiszünk a megbánásban, de nem az olyanban, mely szinlelt szomoruság, s könyek árja által a rosz embert szentté teszi. Nekünk olyan megbánásra van szükségünk, hogy hagyjunk fel rosz cselekedeteinkkel s kezdjük el azonnal az istenes életet. Mi csak az olyan isteni megbocsátásban és segedelemben hiszünk: minőt a jó szülők mutatnak rosz gyermekök iránt, ha az tettét megbánta s megjavult. A mi templomainknak a vallásos eszmék és szeretet iskoláinak kell lenniök, a melyekben nekünk tanulóknak kell lennünk egész életünkön keresztül; melyekben hétről hétre, évről évre megtanuljuk jót cselekedni, becsületesek, mértékletesek, igazságosak, erkölcsösök és tiszta jellemüek lenni. Erre valók a mi unitárius templomaink.“

Lássuk már most, hogy a kör minő eredményt mutathat fel rövid fennállása óta is. Az 1882-ik év végén, a mikor én Bostontól nagyon messze voltam, Reynolds Grindall az amerikai unitárius társulat érdemes titkára a kör egyik gyülésében, midőn beszélésre felhivták, azt az eszmét hozta szőnyegre, hogy mily égető szükség lenne egy monumentalis épületet épiteni az unitárius társulat számára a jelenlegi szük és czélszerütlen épület helyett. Humorral adta elő az én esetemet, hogy megérkezésemkor a bérkocsis alig kapta

meg a társulat helyiségét, oly elrejtett keskeny sikátorban van. A Reynolds ur inditványát a kör tagjai nagy lelkesedéssel fogadták s azonnal egy bizottságot küldöttek ki, mely készitsen egy tervet s határozza meg a szükséges összeget. A bizottság az 1883. januárusi gyülésre be is adta javaslatát, melyben kimondja, hogy 150,000 dollár lenne gyüjtendő a nevezett czélra. A tervezett épület Bostonnak központjára, s mindenfelölről könnyen megközelithető nyilt helyre épitetnék. Az épületben a következő alkalmatosságok lennének: könyvtár helyiség, hivatalos szobák az amerikai unitárius társulat s a vasárnapi iskola társaság tisztviselői számára; olvasó terem; szobák a különböző bizottságok részére s végre egy nagy terem, melynek „Channing Hall“ lenne a neve. Itt tartaná az unitárius kör rendes gyüléseit, ugyszintén conferenciák s más gyülések helyiségeül szolgálna. E terv elfogadtatott s annak alapján egy 10 tagu bizottság, melynek tagjai: Kidder, Eliot, Faulkner, Endicott, Brown, Cordner, Reynolds, Lyman, Grew és Gaffield urak, egy felhivást bocsátott ki, melyben adakozásra hivja fel az unitárius vallásnak minden barátját. A felhivás vége igy hangzik: „Mi bizunk az őseinktől öröklött áldozatkészségben s drága hitünkhöz való ragaszkodásban. Mások küzdöttek érettünk és mi az ők küzdterökre léptünk munkásságukat folytatni. Nagy áron szerezték meg őseink a lelkiismeret szabadságát, s mi az ujabb nemzedék általuk vagyunk szabadok. Az örökség becses és a bizalom szent.“

E felhivás 1883. febr. elején jelent meg s már febr. 14-kén elindulásomkor 12,000 dollárra ment az összeg. Kidder Henrik, az Unitárius Társulat elnöke 5000 dollárral nyitotta meg az aláirást. Oly lelkesen karolták fel az ügyet, hogy már az év végen a kivánt 150,000 dollár vagyis a mi pénzünk szerént 377,500 frt ki volt gyülve; jelenleg 400,000 frtra is fel megy. Ez összeg az Amerikai Unitárius Társulat gondozására van bizva. E bámulatos eredmény fényesen igazolja Dr. Clarkenak fennebb elmondott elveit az unitárius vallásra vonatkozólag. Hogy az unitarizmus át van vive a mindennapi életbe az amerikai hitrokonoknál, azt a bostoni unitárius kör tényleg is bébizonyitotta. Természetesen a világiakat az egyháziak is támogatták és a két elemnek együttes müködése által jött létre a fennebbi alap, de az elismerés, a dicsőség még is a világiakat illeti meg első sorban.

Még csak a körnek 1883. jan. 10-én tartott évi közgyüléséről emlékezem meg. Ez mindig jan. második hetében szokott lenni. S minthogy arra az időre hosszas utazásomból ismét visszatértem Bos-

tonba, engem is meghivott az elnök s igy másod izben is részt vehettem e ritka társaságban. A tanács örvendetes évi jelentéséből megemlitem, hogy a kör bevétele 2,821 dollárt tett; a kiadás pedig 1034. dollárt (1 dollár 2 frt 50 kr o. é.) A jelentés legérdekesebb része mindenesetre a már emlitett unitárius épületre vonatkozó véleményes javaslat volt. Már az ott nyilvánult érdekeltségből lehetett látni a biztos sikert. Az évi közgyülés menete egyebekben olyan, mint a rendes havi gyüléseké. Minthogy a tanács jelentése s egy hosszasabb felolvasás sok időt vett igénybe: eszem ágában se volt, hogy még nekem is beszélnem kell. Azonban az elnök örömét fejezve ki a felett, hogy a fárasztó körutamból megint szerencsésen körükbe viszszatértem, s óhajtva, hogy az uj unitárius épület megnyitásakor — mint a melynek kezdeményezésével az én nevem is összeköttetésben van, — én is jelen legyek, felhivott, hogy az Egyesült-Államokban szerzett tapasztalataimról s benyomásaimról beszéljek valamit. Hogy miket mondtam, arról a „Boston Journal" 1883. jan. 11-ki száma a következőket irta: „Az unitárius kör" tegnap esti közgyülésén Kovács tanár, a magyar unitáriusok képviselője, érdekesen beszélte el benyomásait az amerikai városokról, s az elsőséget Bostonnak adta.

E megjegyzésével kapcsolatban egy igen találó s az egész társaságot hangos nevetésre gerjesztő anekdotát beszélt el. Ugyanis két idős spiritualista asszony közül, kik benső barátságban éltek, az egyik meghalván, az életben maradott kérdezte barátnéjától: hogyan tetszik a más világ? A felelet a volt: „Well, it is very beautiful, very interesting, very instructive, but — it is not Boston." (Hát az igen szép, igen érdekes, igen oktató, de még sem Boston.) Kovács tanár is ugy van, mint az öreg spiritualista asszony, hogy jóllehet amerikai utazása alatt sok szépet, érdekest és tanulságost látott, de mégis Boston legjobban tetszik s miveltségi s társadalmi tekintetben — hanem is épen a világ közepe, mint a bostoniakat boszantani szokták, hogy magukról azt hiszik — mindenesetre az Egyesült-Államoknak központja."

Ez alkalommal ujból szives köszönetet mondtam egyházunk s a magam nevében a kör tagjainak őszinte hitrokoni szeretetökért s bucsut vettem tőlük örökre — mert az elnök kivánsága aligha teljesül — azzal a hő óhajtással, hogy a tervezett unitárius épület mielébb létesüljön, mintegy élő emlékéül az unitárius egységnek, hitbuzgóságnak s áldozatkészségnek.

KOVÁCS JÁNOS.

PÁRISI LEVÉL.

1884. márt.

(Pasteur ur élete és munkái. A németek. Irta Didon P. A párisi protestans theologiai kar szervezete. A theologiai társulat ülése.)

Szerkesztő úr!

Mai levelem csaknem kizárólag irodalmi lesz, nem is igen van más oly érdekes ujdonság, a melyet olvasóinak megirhassak. Tehát nehány oly ujabb munkáról fogok beszélni, a melyek nem csak feltüntek nálunk, de a melyek valóban érdemesek is. Sorra nézve az elsőnek czime: „Egy tudós történelme — egy tudatlantól[1]) A jeles tudós, Pasteur ur életének és munkáinak történelme. Pasteur urnak a képviselő ház — miként tudjuk — nemzeti jutalmat határozott. Bár ez a munka névtelen jelent meg, azt hiszem mégis, indiscretió elkövetése nélkül megmondhatom, hogy ki irta, itt mindenki széltibe beszéli, s ha nem csalódom, nehány lap többször is megnevezte. Az iró Vallery-Radot, Pasteur urnak éppen a veje; kellemes iró, a ki jól ismeretes az 1870-i eseményekből vett egy Yournal d'un volontaire (egy önkéntes naplója) czimű beszélyéről. Való, hogy az előtt, a ki itt Párisban az embereket és a dolgokat ismeri a szerző eléggé megismertette magát könyve előszavának ezen soraiból: „gyakran megtörténik, hogy valamely „nagy tudósnak vagy irónak a salonjában van olyan ember, a ki a „a nélkül, hogy hivataltársa vagy tanitványa lenne, teljes családias „viszonyban él azzal, a kit minden ember „kedves mesternek“ nevez, „csak ugy ismerik, mint a ház barátját, nincs más czime s ugy látszik, büszke is reá, hogy nincs. Magának nem levén egyénisége, „csak nagy barátja munkáiról és sikereiről beszél, örömest megvonul ennek a dicsőségnek sugáriban.“

E szerént ez az ugynevezett tudatlan a nagy tudósnak bizalmas embere, a ki annak életét és csodás felfedezéseit elbeszéli. Pasteur ur e felfedezései valóban anynyira bámulandók, hogy egyik társa a tudományok akadémiájában, a mint tapasztalatai eredményeinek eléadását végig hallgatta, igy kiáltott fel: „Ez egy valóságos roman, igen szép arra, hogy igaz legyen“. Pedig mi ténylegesebb valóság,

[1]) Histoire d'un Savant, par un ignorant, Paris, Hetzel 1. vol. 1884.

mi gyakorlatibb, s mi van határozottabban megállitva, mint például a selyem hernyók betegségének oka és annak gyógyitása.

Pasteur ur 1822-ben született Doleban a Jurán. S ott nehézség közt tanult. Apja a császárság egyik vagyontalan katonája levén, kádár legény lett, hogy megélhessen. Később Arboisba telepedett meg, s fia ennek a kis városnak a collegiumában tanult, tanulását Besançonban végezte be. Pasteur ur már nagyon fiatal korában kiválóan szerette a vegytant. Egy tudományos intézet vezetője Párisba hiván, belépett a képezdébe. Azon jeles mesterek közül, a kiktől tanult, mindenek felett meg kell emlitenünk Dumas urat, a Sorbonne intézetben a vegytan tudós tanárát, a ki benső barátja és bámulója lett. Miután az egyetemen vizsgáit letette, egy darabig tanitott Strasbourgban és Lilleben, később kineveztetett a párisi képző intézetbe (ecol normal), a hol ma is van.

Pasteur urnak a végtelenül kicsinyek világában tett dicső felfedezéseiben valódi kiindulási pont az erjedés tanulmányozása volt. Ekkor tette tönkre az eddig elfogadott tantételt, melyet a hires német vegyész Liebig igy szövegezett: „az erjedés azotikus anyagoknak az oxygen hatása által való megzavarása.“ Pasteurnek pontos kisérletei tisztán megmutatták, hogy az oxygén ez esetben semmi szerepet sem játszik, és azt a dissolválo müfolyamat, melyet ennek a gáznak tulajdonitottak, bizonyos élődi növényeknek vagy is microzoaknak kell tulajdonitanunk. A fő dolog már most az volt, hogy megtudjuk, hogy honnan kerülnek elé ezek a véghetetlenül kicsi dolgok. Éppen ekkor folyt a spontanea generatio felett a vita a legtüzesebben s ugy látszott, hogy a tudós vegyész Pouchet értelmezése szerént, meg is állitatik. Pasteur tehát maga előtt találta ezt a kérdést s rövid halasztás után elhatározta, hogy megküzd vele és megoldja, a mit a legfényesebb módon győzelmesen meg is tett.

A generatio spontanea minden időben foglalkoztatta az emberi szellemet. Már Aristoteles is foglalkozott vele, mikor azt mondotta, „hogy minden száraz dolog, midőn nedvessé — és minden nedves, midőn szárazzá lesz, állatokat nemz.“ Virgilius is (igaz, hogy költő volt) azt állitotta, hogy a méhek egy tulok elrothadott beléből származtak. A mint a tudomány haladott, a régieknek a generatio spontanearól való felfogását elvetették; de fentartották azokra a véghetetlen kicsiny dolgokra nézve, melyeket a górcső felfedezett. Egy nap Pouchet ur végrehajtotta hires kisérletét a tudományok akademiájában; ez a kisérlet ismeretes; s abból állott: hogy egy higanynyal töltött cseberbe bétett egy vizzel telt palaczkot, melyet előlegesen száz fokra felme-

legitett, hogyha a vizben valamely élő csira lehetett, elpusztuljon; a higany alatt a palaczkba szénát vitt be, mely hasonlón száz fokra volt felmelegitve, végül egy liter tiszta oxygent. Meg levén e szerint téve minden elővigyázat, hogy az üvegbe semmi élő csira se juthasson bé, s hogy azok, melyek benne lehettek, megsemmisittessenek, mégis az történt, hogy nyolcz nap mulva, az üvegben egy rakás szerves lény volt. Igy mutatta meg Pouchet ur a generatio spontaneát. Csaknem azonnal Pasteur ur kimutatta ennek a kisérletnek kevés értékét azt állitván, hogy csirák mehettek bé a higanynyal töltött edényből, mivel az nem volt elzárva. Ujból megcsinálta ő is a kisérletet minden óvintézkedést megtevén, és a következmény az volt, hogy a palaczkban semmi élőlény sem volt, később ezt a bizonyitást csinálta még a szőlőmustra nézve is.

Miután a generatio spontanea elméletét Pasteur ur megdöntötte s az által, hogy mindenütt szétszórt csirák létezését bébizonyitotta, szigoru logikával bámulandó gyakorlati fontosságu következtetéseket vont le. Értem a bor, eczet és ser megorvoslását és tartását. E téren a tudós vegyész oly szolgálatokat tett a közegészségnek és kereskedelemnek, melyet bátran megbecsülhetetleneknek lehet nevezni.

Most veszem észre, hogy Vallery-Radot ur munkája meszsze elvitt, de még szólanom kell arról, a mi Pasteur ur munkái közt a legnagyobb.

Francziaország déli része, meg Olaszország szerfelett aggódott a selyemtermelési ipar veszedelmén; már ott állott a dolog, hogy a selyemhernyó egészen elenyészik. Régi tanitójának és barátjának Dumas urnak unszolására Pasteur beléegyezett, hogy a betegség tanulmányozása végett a helyszinére menjen. Öt évig minden esztendőbe lement Gard megyébe és ott alig hihető kitartással folytatott vizsgálódás után elég szerencsés volt, hogy felfedezhesse a baj okát s megjelelhesse annak orvosságát. Ma már az a gyakorlati mód, melyet a jeles tudós nyujtott, annyira biztos, hogy a selyemhernyók betegsége mindenütt elmult.

De a győzelmet drága áron szerezte meg a hős, csaknem a sir szélére vitte az. Valójában 1868-ban részletes guttaütés érte, melyből soha sem gyógyult ki egészen. Mihelyt ismét dolgozni birt, munkához látott; ez óta fedezte fel a lépfene microbitjait, ebből a csalhatlanul gyilkoló mikrobitból müvelés által vaccint csinált, azaz, a lépfene ellen való óvszert; ezután következett a kolera és más emberi és állati betegségek állatkáinak és azok beoltása módjának felfedezése. Pasteur oltási módját egész Francziaországban gyakorlatba

vették, sőt Európa más országaiban is; annak előnye annyira kitünő, miszerént a tudós Huxley azt mondotta, „hogy azok a felfedezések magukra elégségesek a Németországnak fizetett öt milliard sarcz fedezésére.“

Mindig tudományos és humanus munkálkodásaival levén elfoglalva Pasteur ur, a sárga hideg és a kolera okait és annak nyomán azok gyógyitása módját kutatja; jelenleg az ebdüh titkával és irtozatos pusztitásával foglalkozik. Reméljük, hogy lesz ideje és módja, hogy némi világot derit arra a sötétségre, melytől az emberiség reszket.

Vallery-Radot ur könyve után indulva, az ember nagyon sokat irna; de mind csak azt ismételné, a mit ő mond. Végül is csak azt az egyet akarom kiemelni, hogy Pasteur ur müveiben a logika mellett sok szép és megragadó is van. Több birálat kiemelte az ő hitvallását, melyet akkor tett, mikor a franczia akadémiába fogadták. Lám ez a bámulatra méltó tudós éppen nem materialista; ő kiváló bizonyitvány Baco már egyszer idéztem mondására: breves haustus in philosophia ad atheismum ducunt; largiores autem reducunt ad Deum.

Egészen más, de nem kevésbbé hatalmas érdeket kelt egy másik, csak a napokban megjelent könyv. Az irója Didon atya domokosrendü szerzetes, a czime: „A németek.“[1]) E könyvvel oly ember lépett ujból a szinpadra, a ki nagyon magára vonta volt a közfigyelmet 1879-ben és 1880-ban. Pár sorban megismertetem az ön olvasóival. Didon atya még fiatal ember, csak 1840-ben született. Tizennyolcz éves korában belépett a Domokos-rendbe, hol megismerte Lacordairet, ki nagy befolyást gyakorolt reá. 1862-ben elküldötték Rómába a Minerva-kolostorba; visszatérvén Francziaországba, kiválóan prédikálásra adta magát, s ugy látszott, hogy tanitójának, a hires Lacordairnek nyomába lépett. Két év alatt csak nehány beszéde tünt fel Didon atyának, melyek közül három vagy négy hathatós melegsége és vonzó hatalmánál fogva kiváló. Az 1879. évvel egy évi előadási sorozatot kezdett, mely sok hallgatót vonzott szószékéhez. 1879-ben tartotta hirhedett előadásait „a házasságról és az elválásról,“ melyet a Párisi érsek rendeletére félbeszakasztott. A következő évben Rómába idézték, hogy igazolja magát azon tévedésekért, a melyeket a házasságról és válásról való előadásaiban elkövetett. Lehetetlen volt kihallgatást nyernie a pápánál. Előljárói titkosan elitélték s elküldötték vezekleni a Corbare-klastromba Corsicába.

---

[1]) Les allemands, par le P. Didon des fréres Précheurs. Paris Calmann-Levy 1. vol. in 8º 1884.

Ha meggátolták Didon atyát a beszédben, bőségesen megengedték, hogy tanuljon. Vezeklési és számüzetési éveit fel is használta, hogy olvasson és tanuljon. Czélja volt, hogy egy munkát irjon a kereszténység eredetéről. Az ujkor kitünőbb iróinak birálati és exgetikai munkáit kezdette olvasni. Különösen azokat a protestáns irókat olvasta, a kiket megkaphatott. De hamar észrevette, hogy nem érhet czélt, ha a német munkákat eredetiben nem olvassa, s ha meg nem látogatja azokat a helyeket, a melyek Jézus életének tanui voltak; elkezdette tehát a németnyelvet tanulni és mikor az 1881-iki határozat nyomán a fel nem jogositott szerzetes rendeket feloszlatták, el ment Németországba s beállott egyszerü egyetemi hallgatónak. Később csakugyan eredeti gondolataért, a kereszténység eredetéről szóló munkájának megirásáért, elment keletre, rendre meglátogatta Egyptomot, Palestinát, Syriát és egész Kis-Ázsiát.

A kötet, melyet kiadott, Németországban keletkezett elmélkedéseinek a gyümölcse; több lapján ki látszik a szónok; de ez nem nagy baj! E könyv érdekét a mi dominikanusunk Németországban nyert impressioi és érzelmei teszik. A könyv cziméből, a németek, nem kell azt következtetni, hogy Didon atya rendszeres tanulmányt irt Németországról; csak az iskolákat és egyetemeket látta, s körülbelől csak ezekről beszél. Valóságos lelkesültség keletkezett benne a német fiatalság müvelődésének láttára. Mindig bámulja a közgyülés élénk vitáit, a gyakori heves polemiákat, de a melyek soha sem veszélyeztetik az intézményeket; a szokatlanul merész eszméket, de a melyek soha sem forradalmiak. Ezért mint szabadelvü ember, az ingyenes tankötelezettségnek lett párthive, semmit sem bánkodván a multon. Közlöm erre vonatkozó sorait: „Az uj kor, e tekintetben, méltán felsőbbséget követelhet magának a közép- és ókor felett, nehány századdal ezelőtt csak kevés kiváltságosoknak volt módjukban, hogy tanuljanak. Erejöknek érzetében s megelégedvén háboruzó életökkel sok ur abba találta dicsőségét, hogy semmit se tudjon, még nevét is csak fegyverrel tudja leirni. Mások a tanulás előjogában megosztoztak a pappal és gazdaggal; tudni ágyakod társadalmunkban ma már mindenki tanulni akar; mindenki tanulhat, mindenkinek tanulni kell. Az önkéntes tanulatlanság bün lett; s a modern államoknak csaknem mindenike az elemi iskolázást polgári kötelességgé tette. Az elsőbbség azokat illeti, a melyek legtöbb vágyat mutatnak a tanulás iránt, és a melyeknek kormányai legtöbb gyakorlati szakértelmet fejtenek ki, hogy megfeleljenek ennek a vágynak, a nélkül, hogy a lelkiismeret szent jogai ellen erőszakot kövessenek el.

Az elemi ismeretek terjedésének gondviselésszerü következése az értelmességnek fejlődése . . . A tanultságnak kétségkivül megvannak a maga veszedelmei, de az emberiségben melyik az a jó, a melynek ne volnának veszélyei? kik ezért visszavonulnak, azok kislelküek."

Ugy tetszik, hogy ezek az eszmék nagyon dicséretére válnak Didon atyának; és a melyek bizonyosan nagy ellenmondást fognak felkelteni a türelmetlen orthodoxok részéről. Anynyi való, hogy e könyvben nagyon sok oly eszme van, a melyek teljesen ellenkeznek a papság nagyobb részének gondolkodásával. Például a következő sorok: „Végre is csak a szabadság oldja meg mindazokat a nehéz- „ségeket, a melyek előttünk állanak. Ez uralkodik a Rajnán tul az „egyetemekben. Az állam nem követeli, hogy azokban az ő akarata „szerént való theologia uralkodjék. A tanok bátran összeütközhetnek „és küzdhetnek egymással. Sajnálnuk kell-e ezt? Nem, ha az emberek „egymást tisztelik. A bölcselmi és vallási igazságok megvitatása, er- „kölcseink szerént, társadalmi szükséggé lett. A vallásos kérdéseket „ugy vonhatjuk ki legbiztosabban az utczai debattokból, ha menhe- „lyet nyujtunk azoknak az egyetemekben."

Ez szeréntem világos és őszinte dicsőitése a szabadságnak, nem csak annak a szabadságnak, hogy az ember szabadon gondolkozhassék és hihessen, hanem hogy szabadon tanithassa is azt a mit gondol és hiszen. Ezt a szabadságot társadalmi szükségnek nyilatkoztatja az iró. Bizonyos, hogy ez nagy merészség egy szerzetestől, s a mi, miként már is észlelhető, nem szolgál mindenki inyének. Mindenek felett Dido atyának a türelem iránt való bámulata és lelkesülése zavarja fel az ultramontánok epéjét, azon türelem iránt, melyet a tübingeni egyetemen gyakorlatban látott." Megnéztem — „ugy szól — a tübingeni egyetemet Würtenbergben, a katholikus és „protestans theologiai kar békességben él ott egymás mellett, mint „két nővér. A százötven katholikus és háromszáz protestans theolo- „gus tanuló a testvériségnek oly példáját tünteti fel, melyet a hit- „czikkelyek különfélesége nem tud megzavarni. Szép példa lehet ez „több országban a felekezeties szellemüek előtt."

Didon atya némely sorainak olvasása közben hajlandó az ember azt hinni, mintha abba a nemes illusioba ringatná magát, hogy egyháza osztozik a szabad gondolkozás és a türelem iránt általa tanusitott bámulatban. Kétség kivül ha volt is ez a gondolata, bizonyosan átfogja látni, hogy tévedett. Lám a telivérü katholikus orthodoxia némely közlönye már is éles hibáztatást emelt ellene. De ha végre is egyházi előljárói tanait veszélyeseknek nyilatkoztatják,

ha például a párisi érsek ismét megrendeli, hogy hallgasson, reméljük-e, hogy a merész dominikanus fellázzad, miként Hyacinth atya. Bizonyosan nem! Hisz eléggé értésünkre adja, hogy teljesen kész hódolni az egyháznak, mihelyt kibeszélette magát. Tehát egy nagyon értelmes, nagyon tanult tudós ember, a ki minden erkölcsi és értelmi tehetségeivel a szabadság után esenkedik, de ha ugy kell lenni, rendeletre elhallgat csendesen. Teljesen igaz, hogy az egyszer meghajolt, eltántorodott, meghamisitott lelkiismeret csak bajosan emelkedik fel s minden esetben folytatja első tévedését.

Mindenesetre a Didon atya munkája nagyon érdekes, mint az öntudat önkéntes nyilvánulása; oly sziv nyilatkozata, mely szereti az erkölcsi jót és egy oly lelkiismeret kiáltása, mely keresi az igazságot. A könyv bizonyosan nagy zajt fog csinálni.

De már sokat is beszéltem erről, s nincs helyem, hogy több más érdekes uj könyvről beszéljek, csak a közelebbi levelemben fogom megtenni. Bézárásul nehány vallásos és theologiai ujdonságot jegyzek fel.

Jellezzük először is a február 11-én kelt fontos kormányrendeletet, a mely véglegesen szervezi a párisi protestans theologiai fakultás seminariumát, s hivatalosan az egyetem tartozékává teszi. Ezen rendelet 2. pontja a seminárium élére a vallásügyi országos közigazgatót teszi. A protestansokat az a szerencse érte, hogy theologiai intézetüket szilárd alapon biztositva láthatják. Egy ugyanazon keltü második rendelet a seminarium igazgatójává a derék tudós tanárt Menegoz urat nevezi ki, a ki már korábban viselte e tisztet, de csak egy egyszerü miniszteri intézkedés alapján. Tehát minden a protestansok óhajtása szerént megy ez ügyben. Miután ez ügy állása igy megerősödőtt, már bajosabb lesz eltörölni a protestans theologiai fakultásokat és azok kiegészitő részét a seminariumokat.

A Senatus a municipiumokról szóló törvény tárgyalásakor viszszaállitotta a vallásfelekezetek papjai szálláspénzét, melyet a képviselőház eltörölt. Az a kérdés, hogy vajjon a követek háza elfogadja-e a törvényt, mikor az a Senatustól igy módositva viszszakerül. Az előzmények annak feltevésére jogositanak, hogy a törvény elfog fogadtatni.

A theologiai társulat február 26-án tartott ülése nagyon érdekes volt, mind a tartott felolvasás, mind pedig az ezt követett élénk vita miatt. Ennek a feltünő dolgozatnak a czime volt: „Az emberi szabadság szerepe a Pálféle praedestinatioban“.

Irója egy hollandi régi protestans pap Van Goens, a leydeni egyetemen tanár, a ki jelenleg Párisban lakik. Miután elésorolta az orthodox és szabadelvü commentatorok munkáit, kimutatta, hogy ezek bár különböző szempontból indultak ki, mégis találkoztak Szent Pálnak a kiválasztásról való eszméje szeliditésében. A nélkül, hogy e tartalmas dolgozat méltatásába bocsátkoznám, azt emelem ki, miszerint a szerző Szent Pál kitételeinek szigoru exegetikai méltatása után kimutatta, hogy az apostol a kiválasztást absolutnak, feltétel nélkülinek tartotta, a nélkül, hogy abban a szabad elhatározásnak helye volna. Igy teljesen igazat adott Calvin értelmezésének és a dordrechti zsinatnak. Továbbá érdekes összehasonlitást tett, Jesuiták némely eszméi közt, a kik a mellett, hogy az egyéniséget feláldozzák, mégis párthivei a szabad elhatározásnak és a XVI-ik száz nagy református jellemei között, a kik a praedestinatiohoz meggyőződésből ragaszkodtak.

A felolvasásra következett vita annyival élénkebb volt, mert a felkeltett kérdések nagyon fontosak voltak. Lehetetlen, hogy elésoroljam azok eszméit, kik a vitában részt vettek, Pressensé, Coquerel, Menegoz stb. A felszólalók közt legérdekesebb volt kétségkivül Sabatier tanár ur, a ki a Van Goens exegesisét megczáfolhatatlannak jelentette ki, és szerénte a praedestinatio mulhatlanul szükséges a vallásos életre.*)

CHARRUAUD.

---

*) A közlött rövid ismertetésből sem a fölolvasásról, sem az azt kisért vitáról teljes tájékozottságot nem szerezhetvén, s másfelől a fölolvasás és vita eredményeként megállitott tétel szerintünk a józan theologiával ellenkezvén, kérjük igen t. levelezőnket, sziveskedjék közelebbi levelében a felolvasásban és a vitában kifejtett érvelésekről részletesebben irni.

Szerk.

KOSSUTH LAJOS LEVELE KOVÁCS JÁNOS IGAZGATÓ TANÁRHOZ.

Kovács János barátunknak amerikai utjában özv. Stearns Mária Medfordban egy drága ereklyét adott át azzal a kéréssel, hogy hozza viszsza Magyarországra, mert ha ő meghal, nem lesz a ki azt oly kegyelettel őrizze, de Magyarországon bizonyára nagy kegyelettel fogják megőrizni. Ez ereklye Kossuth Lajos, Magyarország volt kormányzója édes anyjának daguerreotyp arczképe volt, egy művészileg kidolgozott, piros bársonynyal béllelt, aranyos szegélyű tokban, melyen egy fán egy kis madár van ábrázolva, a mint fészkében fiait a feléjök közeledő kigyó ellen védelmezi. E képet özv. Stearns Mária, a kinek háza a magyarországi menekülteknek Amerikában egyik otthona volt, Zsulavszkynétól Kossuth Emiliától kapta, a ki azt haldokló ágyán adta át neki, mint jóltevőjének és legbensőbb barátnőjének megőrzés végett. Kovács barátunk e családi ereklyét Kossuth Lajos hazánk nagy fiának ajánlotta fel, a ki azt a legnagyobb örömmel fogadta s ez alkalomból intézte hozzá azt a gyönyörü, közérdekü levelet, melyet folyóiratunkban közreadhatni kimondhatlan szerencsénknek tartunk.

---

22. Via dei Mille Turin
Martius 18. 1884.

Tisztelt igazg. tanár ur!

Hálás érzéssel fogadom Mart. 2-án kelt becses levelével tett ajánlatát: hogy édes anyámnak Stearns asszonyságtól, Medfordban, Massachusettsben kapott arczképét nekem átengedni méltóztatik.

Elfogadom, megilletődött szivvel fogadom el a kedves családi emléket, nekem az ereklye lesz, melyet a fiui szeretet kegyeletével fogok elvesztett kedveseim többi arczképeihez csatolni; melyek előtt, mint házi oltár előtt, áhitattal borulok le minden éjjel, mielőtt nyugalomra hajtanám bánatos öreg fejemet.

Ha talán levelezésben áll tisztelt Tanár ur Stearns asszonysággal, kit nekem nincs ugyan szerencsém személyesen ismerni, de kiről Luiza (Ruttkayné) hugomtól tudom, hogy Emilia (Zsulavszkyné) hugommal igen benső barátságban állott, s iránta mind haláláig mindenkor nagy jóakaratot tanusitott: kérem, méltóztassék neki köszönetemet jelenteni a kegyeletért, melylyel anyám arczképét meg-

őrizte s a szivességért, melylyel boldogult nővéremet hontalanságában gyámolitotta.

Jól esett olvasnom, hogy tisztelt Tanár ur is ugy tapasztalta, miként az Egyesült Államokban s különösen Massachusettsben (melyet én minta államnak szoktam nevezni) még mindig jó indulattal emlékeznek reám. Ezt én azon varázsnak köszönhetem, melyet magyar hazánk ügyeinek igazsága, „névtelen félisteneink“ hősiessége, melylyel a Haza megtámadott jogait és szabadságát védették, s a jobb sorsra méltó magyar nemzet óriási erőfeszitésének a népjog lábbal tapodásával eszközlött meghiusitása, az emberiség jobb részének érzelmeire világszerte gyakorolt. Nekem életem csodálatos viszontagságai alkalmat nyujtottak a magyar ügy valódi természetének hű megismertetésével a tengeren tuli nagy, szabad köztársaság szabad polgárainak rokonszenvét az érzelmek röpke lobbanásának köréből az okadatolt meggyőződés szilárdabb polczára emelni, s mert az emberi természetben van, hogy a nagy történelmi mozzanatokat jelképezni — hogy ugymondjam személyesiteni szokja, igy történt, hogy a magyar nevet övedzett dicsőség közfényéből egy viszsugaracska az én szerény nevemhez is hozzá tapadt, minthogy én is magyar vagyok s a magyar történelem folyamának egy kis habja valék. — Megszokták az amerikaiak bennem személyesitve gondolni a magyar nevet, melyet a hagyomány náluk „házias szóvá“ (householdword) avatott, s a hagyomány nem könnyen hal ki. Ez annak magyarázata, hogy ámbár én több mint 30 év előtt oly rohamosan futottam végig az Egyesült Államokat, hogy sehol sem időzhettem eléggé, miszerint szorosabb viszonyba léphessek az emberekkel, mégis jó indulattal emlékeznek vissza mai napig is a szegény számüzött magyarra, kit egy emberöltő előtt nemzetük egy mulékony perczre vendégül fogadott, mint egy vándor madarat, melynek a föld hátán otthona nincs.

Elszigetelten tengek a világtól hosszu évek óta, nem iparkodtam e megemlékezést ébren tartani, vagy felfrissiteni, de azért folyton számos levelet kapok Amerikából, melyek Tanár ur tapasztalataival összevágnak (csak annyi sok „autograf“-ot ne kérnének!) s ha amerikai ember ide vetődik, nem igen mulasztja el bekopogtatni remete lakom ajtaján; jogot tartanak hozzám, mert úgy mondanak — közéjük tartozom, az övéik egyike vagyok. — És van is közöttünk az összetartozásnak egy erős köteléke, a jogot és szabadságot semmi földi hatalomnak alkura nem bocsátó hajthatatlanság.

Emliti tisztelt Tanár ur, hogy megszerezte az Egyesült Államokban tartott beszédeimet. Kissé bajos lehetett mind megszerezni,

mert a négy, vagy ötszáz beszédnek, melyet az ott töltött hat hónap alatt tartani kényszerülve voltam, legalább is két harmada rögtönzött válasz volt; s a többi egyharmadnak nem hiszem, hogy egy ötöd része megérdemelné a megszerzés fáradságát. Nekem egy „reporter"-nek, a ki egész utamban kisért, hagyatékából, nehány év előtt megküldték Amerikából annak kézirat gyüjteményét, tán meg van valamely láda fenekén a padláson, ha ugyan az egerek meg nem ették, ha megették nem baj, váljék egészségükre a sovány eledel. Különben a kevésbbé haszontalan beszédek kevésbbé haszontalan részei meg vannak F. W. Newman londoni tanár könyvében (Select Speeches of Kossuth), a Massachusettsi fogadtatás és beszédváltások egész historiája pedig ott van a Bostonban Jewettnél, a fogadó bizottság felügyelete alatt megjelent kötetben, melynek czime: „Kossuth in New England". Ha ez birtokában van tanár urnak s ha — a mint irja — csakugyan szándékában van e dolgokra történet tanári előadásaiban reflectálni, bátorkodom különösen figyelmébe ajánlani a Massachusettsi Senatus bizottságának (Special Joint Committee) jelentését az „Interventio" kérdése felől; s a Senatusnak arra hozott határozatait. Ez hasonlithatlanul többet ér minden „dictio"-nál. Oly népjogi alapelveket helyez ezen okmány világosságba, melyek egyrészt a nemzetközi jogok és kötelességek egészséges fejlődésének, másrészt a népszabadság biztonságának követelményeihez tartoznak, az itélet pedig, melyet hazánk 1848—49-ki törekvései felől nyilatkoztat, olyan dolog, a mit minden magyar embernek emlékezetbe kellene vésnie.

A mi magokat a beszédeket illeti: ha tisztelt Tanár ur elolvassa azokat, melyek hozzám intéztettek, bizonyosan csodálkozni fog a vakmerőségen, hogy ily ékesszóló szónokokkal szemben én beszédre mertem nyitni ajkaimat, még pedig idegen nyelven. Mondhatom is, hogy szégyenlettem magamat, de hát a „muszáj" nagy ur! „fata nolentem trahunt." — El kell ismerni, hogy az Egyesült Államokban az ékesszólás mestersége nagyon kifejlett; ez az ottani institutiok természetes következménye, melyek a társadalmi szerkezet minden rétegén keresztül az ön kormányzat elvére vannak fektetve. Hatalmas nevelők az ily intézvények, az értelmi cultura minden ágában hatalmasak. Igaz, hogy a tul sok a jóból is sok. Az ékesszólás oly buján tenyészik az Egyesült Államokban, mint a falevél Valombrosában. Vannak, a kik már már sokalják is a sok szép szót. Emerson emliti valahol egy hires ottani államférfiu azon mondatát, hogy „the curse of our country are eloquent men" (országunk átka

az ékesszóló emberek. Szerk.) De hát ott dolgoznak is az emberek, nem csak szónokolnak; minden ember dolgozik; hát én azt gondolom, hogy ha más átka nincs az amerikai nagy köztársaságnak, mint az ékesszólás, azt csak megbirja.

Hanem én megvallom, hogy az Egyesült Államokban időzésem alatt, minden szives fogadtatás daczára sem birtam soha menekedni egy kinos gondolattól, mely csaknem a nyilt zugolódásig üldözött. Értem azt a különböző mértéket, melylyel a sors, a végzet, vagy akárminek nevezzük, nekik és nekünk, magyaroknak, mért. Mindig szemem előtt czikkázott Washington azon levele, melylyel a Valley — Forgei téli táborból értesitette a kormányt, hogy ő a harczot nem folytathatja, mert a mint kitavaszodik, az ő elcsigázott serege szét fog bomlani a szélrózsa minden irányában, mint a polyva. És im e e reménytelen helyzetben meghozta nekik a sors áldása a hatalmas franczia interventio segitségét, melynek anyagi nyomatéka s lelkesitő hatása győzelmet biztositott. Mi más mértékkel mért a sors mi nekünk! — Mi győztünk saját erőnkkel, mi nem kértünk a sorstól idegen segitséget, csak annyit kértünk a sorstól, hogy ne álljon idegen erőszak közénk s ellenségünk közé, kinek jogtalan, erkölcstelen bünős támadását saját erőnkkel győzedelmesen viszszavertük s nekünk ez igazságos szerény kivánság teljesedése helyett, az igazságtalan végzet nyakunkra zuditotta az ellenséges orosz interventiot s vele a belső visszavonás átkát és ennek rettenetes következését, hős nemzetünk megfogyatkozását az önbizalomban. — Minő irtózatos ironiája a sorsnak ez a mérték külömbség a két esetben.

Hanem azt meg kell vallani, hogy az amerikai nép bölcsen tudta hasznát venni a sors kedvezésének. Milton „az angol nép második védelmében“ az angol forradalomról szólva, panaszosan emliti, hogy „az alap le volt rakva, s az idő alkalmat is hozott a felülépitésre, de a dicsőséges erények s erölködések mellől hiányzott a kitartás és „those were wanting who might have completed the structure“ (és hiányzottak azok, a kik béfejezhették volna az épületet. Szerk.) Nemde ugy hangzik, mintha Milton nem is angolokról, hanem jós lélekkel mi rólunk magyarokról irna? mert „az alap minálunk is le volt rakva; s az idő alkalmat is hozott a felülépitésre“, és mit épitettek azok, „who might have completed the structure?“ feladását az ezer éves magyar államjognak, s a jelennek mindazon keserves anomaliáját, a jövendőnek mindazon bizonytalanságát, mely a jogfeladásnak kényszerű következménye. — Bánatteljes gondolat! . . . — De Amerikára

nem illik Milton panasza. Ők tudtak épiteni a nyert alapra. Minden ugynevezett „temperamentumtól“ ment, tiszta, democraticus alapon emeltek egy bámulatos épületet, minőt a történelem még nem látott soha; egy épületet, mely világitó tornya az emberiség jővendőjének. „Hail Columbia!“

Van szerencsém megnyugtathatni Tanár urat, hogy vettem annak idején azon előbbi levelét is, melyet 1882. október 28-án Cambridgeből hozzám intézett. Válaszom azon tudósitásán mult, hogy Cambridgeből körutra megyen s hogy a „Lowell Institute“-ban különösen a keleti kérdésről szerettek volna hallani. Puszta kiváncsiság kielégitése végett sem időm, sem hajlamom nem volt, ily bonyodalmas ügy felett fejtegetésekbe bocsátkozni.

Örvendetes tudomásomra szolgált azon leveléből érteni: hogy az amerikaiak a kolozsvári unitárius főiskolában két tanári állomást akarnak alapitani, s hogy az egyikre akkor már 12 ezer forintot gyüjtött. Örömömre válnék megérthetni, hogy reménye mind a két állomás alapitására nézve teljesedésbe ment.

Tökéletesen igazat adok Tanár ur azon megjegyzésének, hogy „az unitáriusok Amerikában a legmiveltebb emberek“, s hozzá tehetem, hogy erkölcsiségben is kitünők: hanem van egy tünemény, mely engem meglep, s melynek okáról magamnak számot adni nem tudok.

Én, a mint tudja tisztelt Tanár ur, nem tartozom az unitáriusok felekezetéhez. Evangelikus szülőktől születtem, evangelikus vallásban neveltettem, s lelkemben jól érzem magamat Luthernek azon tana mellett, mely a lelkiismeretet emancipálta, midőn a keresztény vallás kutfejének a szentirást, az edénynek pedig, melylyel azon kutfőből meriteni kell, nem a bármi néven nevezett tekintély dictátorságát, hanem az észt, az egyéni szabad itéletet jelölte ki, melynek nincs megtiltva semmi Syllabusok által, hogy azon másik, azon nem irott könyv revelatioiból is meritsen, melynek neve: természet, s melynek ugy a porszemben, mint a világok myriadjaiban nyilatkozó öröktörvényei örök törvényhozóra vallanak.

Aztán, ha a végtelen jövőbe, a végtelen mult tanuságainak üvegén tekintek, mely azt mutatja, hogy a természet örök Istenének, a mindenséget fentartó örök törvényein kivül nincs semmi állandó a nap alatt, nem tagadhatom, hogy igaza lehetett Byronnak, midőn azt irá, hogy „religions take their turns, and other creeds will rise with other years.“ (a vallások váltakoznak, és más idővel más hitformák keletkeznek. Szerk)

De hát nem habozom bevallani, hogy a mig Byron ezen jós-

lata beteljesednék, az unitárius hitvallásnak volnék hajlandó legterjedtebb s legtovább tartó jövendőt igérni és pedig azért, mert a fősulyt nem transcendentalis speculatiókra, melyeknek eredete az indus Védákra vezethető vissza (Trimurti), nem mysticus dogmákra, melyeknek egynémelyikéről irva van: „credo, quia absurdum“, hanem Krisztus erkölcstanára, az emberszeretetre fekteti, mely a társas lénynyé alkotott emberiség tökéletesedésének törvénye, melynek uralma nélkül soha sem lesz megadva az emberiségnek az a nagy áldás, melyet Krisztus e szavakkal kivánt követőinek: „béke legyen veletek!“

Hát mert ekként gondolkozom, nagyon meglepett engem az, hogy az Egyesült-Államokban az unitárius vallás az utóbbi időkben, a mennyire tudom, tért nemcsak nem nyert, de sőt veszitett. Még több vezérpapjuk is (többek közt a nagyhirü Osgood) az episcopalis egyházba tért át. — Nagyon sajátságos tünemény ez, különösen Amerikában, hol az unitáriusok előtt William Ellery Channing nemes, tisztafényü fáklyája lobog. Nem birom a dolgot magamnak megmagyarázni; annyira nem, hogy csaknem hajlandóvá teszen azt kérdeni, vajjon ez is nem-e azon számos társadalmi korjelekkel van kapcsolatban, melyek korunkban mindenütt s minden, de minden irányban oly sűrűn tünedeznek fel, mintha most is, mint már nem egyszer a multakban, megakarnák mutatni, hogy az emberiség haladása nem egyenes vonalban, hanem csavaros görbékben mozog, a mi lehajlásokat (visszaesés) feltételez.

De sokkal inkább kivül állok az életen, mintsem hogy itélhetnék.

Megujitom legőszintébb, meleg köszönetemet szives ajánlatáért, s van szerencsém Önt, legjobb kivánataim kiséretében nagyrabecsüléssel üdvözölni.

KOSSUTH LAJOS.

UJABB SZÓ A „DÁVID FERENCZ EMLÉKALAPITVANY“-HOZ.

Tisztelt Szerkesztőség! Szives engedelméből egy kis tért kérek a „*Ker. Magvető*“ lapjain, hogy a „Dávid Ferencz alapitvány“ kezeléséről s hasznositásáról ez évi első füzetben tett szózatra, a t. szerkesztőségtől vett nyilatkozatra szerény észrevételemet felvilágositásul megtehessem.

Előre is sajnálatot kell kifejeznem, hogy a t. szerkesztőség vagy félre értett, vagy nem akar érteni, — midőn a „számos és „nagy dolgokra terjeszkedést“ rovja meg, s annyiféle szükségre a „csekély összeget csak „szárazságban futó esőnek“ mutatja fel; de figyelmét vagy kikerülte, vagy szándékosan mellőzé, hogy az előirt tételeknél évenként a legérdekesebb és sürgösb szükségekre lehet s kell szoritkozni,“ — például a püspöki vizsgálat nem folytonos, nem is évhosszat tartó, nehány hetek és hónapok alatt, s több évközök mulva fordul elő. — Bizony az uj eklésiák alakulása, s a jelzett irodalmi termékek sem mindennapiak, tán tizedek alatt jelentkeznek, — ugy a gyakori hanyatlástól is megóv gondviselő Istenünk! az 500 frt pedig évenként egy-egy érdekre, s szükségletre szoritkozva, jelentékeny segélyt szolgáltatna.

Még azt is felemlithetem: hogy a t. szerkesztőség rosszaló nézetével, s határozott véleményével az eszmecserének utja lett bevágva, s ha valaki akart volna is hozzá szólni, már nem teheti, mert feljülről elvettetett a javaslat, tehát jobbat kell várni.*)

A mi pedig közvagyonunk „rózsás szinét“ illeti, — én ezt nem irtam, — de szeretném a t. szerkesztőség becses figyelmét vizszahivni a régi időkre, bár a 30-as, 40-es évekre, mikor szegényes egyházunk csak a leapadott Suki alapra volt utalva; de akkor ekklésiáink, s belső embereink mentesek valának mind azon közterhektől, melyek ez idő szerint nagyon érezhetőleg nyomják a jövedelem rohamos apadása mellett; azonban jött az 50-es évi nehéz csapás, de egy kényszer kölcsön akkor is megmentette a létvésztől fenyegetett

*) Megjegyzésünkkel, melyre e sorok czéloznak, egyáltalán nem szándékoltuk utját vágni a t. czikkiró által felszinre hozott tárgy körüli eszmecserének. Átalánosságban tett észrevételünk éppen nem zárja ki, hogy mások emez egyházközönségünket mélyen érdeklő fontos kérdéshez részletesen hozzá szólhassanak. S hogy csakugyan olyasmi nem volt szándékunkban, annak bizonyitéka, hogy t. czikkiró ez ujabb czikkét is közre adjuk és pedig minden megjegyzés nélkül, noha már erre megjegyzéseink csakugyan bőviben lehetnének — fentartván azonban magunknak, hogy esetleg a tárgyhoz érdemlegesen mi is hozzászólhassunk. Lelkésztársainkat és az ügy más érdeklődő barátait magunk részéről is felhivjuk a kérdéshez hozzá szólásra, kijelentvén, hogy a Ker. Magvető nem ismer „feljülről“ vagy „alulról“ jövő véleményt, hanem abban bárhonnan jövő nézetnek egyenlő polgári joga van.

Szerk.

egyházunkot s iskoláinkot, — mely elválalt kölcsönnek itt, ott, még most is kedvetlen utó ize kesernyéskedik. Ekklésiákot és belső embereket, az állam mint édes anya, e nyomasztó teher alól kegyesen felmentette.

Örömmel nézhetünk a régi és mostani állapotunkban mutatkozó különbségre, kivált ha 1839-től fogva közbejött tévedések, mulasztások nem gátolták volna haladásunkot; de igy is egyházi főhatóságunk, felmentve érezheti magát azon kellemetlen eljárástól. hogy egyes hitrokonok és ekklésiák tárczáját szüntelen zaklassa az évi szükségletek fedezhetése végett.

Vajjon a centralizatio mutathat é fel oly hasznos eredményt, milyen annak megszeretett elveihez van csatolva? Minden jövedelemforrásoknak s részletes vagyonoknak egy központra terelése, összesitése, tán azon nőt ábrázolná, ki fej és nyak ékességére minden vagyonát, drágaságát egybehalmozná, felrakná, s mig fenn fényesen ékeskednék, addig az alak több részei rongyoson szennyeskednének.

Nem az erőltetett központositás, hanem okszerü gazdálkodás, eszélyes határozott számitás pénzkezelésben, épitkezésben és vásárlásban lenne főtényező közvagyonunk felhasználásában és szaporitásában, s olykor a vidékiek gyakorlati nézeteit, felszólalásait is figyelembe kellene venni, s kijelentett véleményeit meg kellene hallgatni.

Ezekről nyilatkozni felhiva éreztem magamat a t. szerkesztőség fennemlitett megjegyzése által, — avagy csak azért is, hogy e szerény és egyszerü nézetnyilvánitással út nyittassék mások előtt is az érdekelt tárgyhoz tüzetesen szólani, mig a Mltsg Egyh. Főtanács végleges változtatását, s intézkedését megtenné.

Gyöngyösi István.

AZ ELHUNYTAK EMLÉKEZETE.

KOZMA ELEK

sz. 1822. nov. 25., megh. 1884. jan. 20.

Kozma Elek datki unitárius lelkész meghalt f. évi január 20-án, 62 éves korában, egészen váratlanul, kinosabb szenvedések nélkül. Ámbár évek óta asztmatikus bajokban szenvedett, senkinek nem jutott volna eszébe halálára gondolni akkor, midőn életének utolsó napját is papi functioinak rendes végzésével töltötte. Betegsége erősebb rohammal lépett fel s gyorsan ölő mérgével a mondott nap hajnalán egyszerre oltá ki életét az önfeláldozásig munkás, jámbor életü, nemes lelkü papnak, az igaz emberbarátnak és szerető családatyának. A boldogult 1822-ben, nov. 25-én született Abásfalván, hol atyja — kit már 3 éves korában elvesztett — szintén pap volt. Édes anyja, Péterfi Juliánna, gyenge anyagi helyzete mellett, legkisebb gyermekét is oly czélból küldötte Sz.-Kereszturra, hogy egykor pap legyen belőle. Kereszturról az alsóbb osztályok sikeres elvégzése után Kolozsvárra ment, hol anyai nagybátyja, néhai Mikó Lőrincz házához vette s egész tanulói pályáján ellátta minden szükségesekkel. A theologiai cursus bevégzése után 1848. tavaszán Alsó-Siménfalvára ment mesternek, de bekövetkezvén a mozgalmas napok, ő is kardot kötött s többek között jelen volt a székely nemzetőrségnek gálfalvi szétugrasztásánál. Az oroszok bejövetele után haza került ekklézsiájába, de csakhamar egy szabadabb gondolkozásra valló nyilatkozata miatt fogságba jutott, honnan csak nagybátyja Mikó Lőrincz és egyházának egyik befolyásos embere, néhai Pakot István közbenjárása folytán szabadulhatott ki. A szabadságharcz lezajlása után állandóan iskolamesteri hivatásának szentelte idejét s ilyen minőségben volt A.-Siménfalván kivül K.-Sároson és Szt.-Gericzén. Utóbbi helyen az irva-olvasásnak sikeres tanitásáért a marosszéki tanitókörnek s ennek folytán Kriza akkori püspöknek figyelemre méltó kitüntetésében részesült. 1866-ban papi állásért folyamodván Medesérre rendeltetett, honnan 1874. tavaszán Datkra ment és ott működött élete utolsó perczéig, elismerésre méltóan. Voltak a boldogultnak 35 évi egyházi szolgálata folyamában örömei, de bőven kijutott neki a szenvedésekből is! Sokan viszszaéltek az ő szivjóságával, hiszékenységével, és igen gyakran oly tetteiből is fegyvert kovácsoltak ellene, melyeket más emberekkel szemben érdemül szokás felróni. Ő mindenkor mindent Istenben vetett rendithetlen hittel türt. A zaklatások, méltatlan megtámadások soha nem tántoritották meg hitében s gyakran bizonyos jelével e nyugalomnak mondá, hogy a szenvedések sem tarthatnak örökké. Igaza volt. A sir megszabaditotta e földi bajoktól. Oly

csendes és oly nyugodt volt halála is, mint élete. Halála váratlan volt; megdöbbentette ismerőseit, fájdalmasan érintette hozzá tartozóit. Koporsóját bánatos özvegye — kivel 32 évet élt, — s gyermekei — Gyula, fővárosi tanár és iró, Anna, Kiss István gazdatiszt neje és Dénes — továbbá hivei, kiket 10 éven át részesitett a vallás vigaszában, nagy számu rokonai és tisztelői állták körül s Darkó Sándor udvarhelyköri jegyző gyász imája után örök nyugalomra kisérték.

G.

Dr. ABBOT EZDRÁS

sz. 1819. ápr. 28., megh. 1884. márcz. 21.

Az amerikai unitáriusok Harvard theologiai akadémiájának kitünő tanára és az uj szövetségi bibliai irodalom első rangu munkása dr. Abbot Ezdrás meghalt. Amerika a legelső bibliai kritikust, az unitáriusok a minta tanárt veszitették el benne. Szülői földmivesek voltak, de azért megnyert tőlük minden segélyt, hogy tanulmányait az elsőrendü intézetekben végezhesse. Már tanuló korában feltünt a classicus tudományokra való hajlama által. Először tanitó volt s mint ilyen került Cambridgebe, hol aztán élte legnagyobb részét eltöltötte. Norton András kitünő unitárius exegetával megismerkedvén az unitárius theologiai intézetbe az uj szövetségi irás magyarázat tanárává választották meg. Mint tanárt az alapos ismeret mellett a legnagyobb önzetlenség és szerénység jellemezték. Tanitványai bámulva szerették.

Irodalmi müködése széleskörü és hasznos volt. Először egy könyvtári szakczimtárt adott ki. Kiadta a Norton kritikai müvei közül: „Az evangeliumok forditása“ (Translation of the Gospels) 1855; „Bizonyitékok a háromság tanának hivése ellen“ (Statements for not believing tho dotrine of Trinitarianism) 1856. Alger müve „A jövő élet tanának kritikai történelme“ (A critical history of the Doctrine of a future life) 1856. mellé készitett egy „bibliographiát“ a jövő élet tanára vonatkozó összes irodalmi müvekről, mely mű e tárgyra vonatkozólag elsőrendü kútfő. Tischendorf görög uj testamentuma utolsó kiadása mellé a „Prolegomena“ az ő közremüködésével készült el. Számos közleménye jelent meg több amerikai ujságban. Legnagyobb önálló müve „a János evangeliumának hitelessége“ (Authorship of the fourth Gospel) czimü, melyben kritikai éles látásáról és az irodalomban való teljes jártasságáról győz meg. Minden véleményt, melyet valaha a tárgyról irtak ismer és a lényegesebbeket nem hagyja szó nélkül. Kritikája eredménye az, hogy a 4-ik evangelium hiteles. Megirta a Tischendorf életrajzát, mely az Unitarian Reviewban (amerikai) jelent meg. Tagja volt az uj testamentumot revidealó társaságnak, mely körülményből dr. Schaff, a bizottság egyik tagja azt irja: „e szerény és öntudatos tudós a szöveg birálás és mikrokopikus pontosság tekintetében Amerikában *facile princeps* s Európában alig van elsőbb mint ő. Alig jelent meg valamely kritikai mű, barátai vagy is-

merősitől, a melyet ő ne revideált volna. Ez nagyon sok idejét emésztette fel s éppen azért is nem produkálhatott több önálló müvet. Tudományossága elismeréseül a Yale-i és Bowdoin-i egyetemektől tudori rangot (Doctor Litterarum) nyert.

Mint unitárius nagyon buzgó volt egyházához. Nem volt tulzó liberalis, de a haladóktól sem maradt hátra. Az ifjuságot annyira szerette, hogy a bibliát állandóan magyarázta egy vasárnapi iskolában. És valóban ugy látszik, hogy benne az ember nagyobb volt mind a tanárnál, mind a tudósnál. Gyenge testalkata volt, de tán azért, hogy a nagy lélek annál inkább kilássék arczából. Jelleme ugy mint egész élete mintaszerü volt. Neje, tanártársai és barátai mély fájdalma kisérte sirjába f. évi martius 21-én. Benne az unitárius egyház és a tudományos világ egy nagyon hasznos és jeles férfit veszitett el.

Boros Gy.

IRODALMI ÉRTESITŐ.

Unitárius kis könyvtár: Szerkeszti Derzsi Károly budapesti unit. lelkész XI—XIII füzet tartalma: Jézus élete. Hopps P. János után ára: 15 kr. E füzet két tekintetben tér el elődeitől: hogy terjedelmesebb és hogy oly alakban van irva, hogy kivált ismétlő iskolákban, mint kézikönyvet is lehet használni. Tárgya fontossága mellett nem szükség sokat mondani. A Jézus élete minden keresztényt érdekel. E kis füzet ama szép élet jeleneteit kezdettől végig a józan kritika világánál, de minden polemikus szinezet nélkül, ugy tünteti fel, a mint azt az evangeliumok tanitják. Nem szenved kétséget, hogy a ki igy ismeri meg Jézust még inkább fogja szeretni és tisztelni, mint addig szerette és tisztelte. Kapcsolatban fölemlitjük, hogy a vállalatból az 1 füzet már harmadik kiadást ért, mi mutatja, hogy e füzetek mily szükséget elégitenek ki.

„Az életbiztositás rendszere“ czimű jeles szakmunka jelent meg Kőváry László magy. tud. akadémia l. tagtól. E mű egy részét teszi „A biztositás népszerü Encyklopoediája“ cimű nagy munkának, melyen szerző dolgozik,s melynek egy részével a francia akadémia kitüzött pályázatán 1883-ban dicséretet aratott. A most kiadott kötet azonban magában is önálló egész s az életbiztositás irodalmát és történelmét tárgyalja; továbbá a törvényhozást, állami élet biztositást, a koczkázat és dij elméletét s a tőke- és járadék-biztositás módozatait. Értékét bizonyitja az, hogy az első magyar biztositó társaság száz példányt rendelt meg belőle, egy részéből külön lenyomatot pedig ötszáz példányban. A mű Knoll Károly akadémiai könyvkereskedésében jelent meg, Budapesten. Ára 2 frt 50 kr.

A kamatos kamat, járadék- és életbiztositás ügyi szá-

mitások elemei s alkalmazása a szükséges táblázatokkal kereskedelmi közép tanodák és polgári iskolák számára valamint magánhasználatra is. Szerkesztette dr. Veress Vilmos a kolozsvári felsőbb keresk. iskola tanára. Budapest 1884. A kolozsvári felsőbb kereskedelmi iskola tankönyv kiadása.

A kolozsvári kereskedelmi iskola néhány évi fennállása óta nagyon sok jelét adta életrevalóságának s örvendünk, hogy önállóságát ez új vállalat által is biztositani igyekezik. Dr. Veress ur már a mult évben is adott ki egy művet ugyancsak ez iskolának s jelen munkája is a vállalatnak becsületére fog válni. A könyv ügyesen van szerkesztve és czélszerüen használható. A közlött táblázatok megkönnyitik a számitást és emelik értékét, mint önálló tankönyvnek. Midőn teljes elismeréssel vagyunk a lelkiismeretes szerző iránt nem lehet egyszersmind figyelembe ne ajánlanunk, hogy egy következő kiadásnál „tételek lefejtése“ „összeget képvisel“ „a kamattényező magasabb rangu hatvány mennyiségek alakjával bir“ s más hasonló nem magyaros és nehézkes kifejezéseken változtasson. Ára 1 frt 50 kr.

Természetrajz népiskolák részére készitette Buza János tanár, Sárospatak. Népünkből a babonát és a természet tárgyai iránti előitéletet a legjobban kiirtani csak is a természetrajz észszerü tanitása utján lehet; továbbá a természet tárgyai iránt a növendék gyermekekben mindég a legkönnyebben lehet az érdekeltséget felkölteni, mert ezen tárgyak mindenütt jelen vannak, szemléltethetők, és így az értelmi fejlesztésre példákul felhasználhatók. Ilyen irodalom megszerzésére ma már hazánkban nagy mozgalom indult és ilyen könyvül üdvözölhetjük Buza János tanár ur természetrajzát népiskolák részére, mely a Sárospataki irodalmi kör költségén jelent meg. Ára 34 krajczár. Ezen könyv jó nyelven és kellő szakértelemmel a syntheticai módszer alapján van irva, a természet három országát összehasonlitva tárgyalja, kellendőségét az is mutatja, hogy már a harmadik kiadása került kézre.

Posta és távirói kalauz, a nagy közönség használatára a legujabb szabályok szellemében összeállitották Deák Imre k. postatiszt és Szinte Ferencz kir. táv. tiszt. Brassó. E kis munka világos, mindenki által könnyen mégérthető módon adja elé a postai és távirói mindazon szabályokat, utasitásokat és dijszabályzatokat, melyekre a közönségnek szüksége van. Mint valóban hézagpotló munkát melegen ajánljuk olvasóink figyelmébe. Ára 40 kr. o. é. s megrendelhető az összeállitóknál Brassóban.

Koszorú czim alatt állitotta össze Nagy János, dicsőszentmártoni tanitó-egyesületi alelnök Kisgyörgy József dombói unitárius tanitó tiszteletére a „kisküküllőmegyei tanitó egyesület“-től Dicsőszentmártonban a mult évben rendezett Kisgyörgy-ünnepély emlékeit. A füzet szép megörökitése az ünnepelt tanitó érdemeinek.

KÜLÖNFÉLÉK.

Hódmezővásárhelyi unitárius fiók-egyházközségünk történetéhez két adatot kell feljegyeznünk, melyek szomoruan mutatják, hogy mily távol állunk még ama Krisztusi szeretettől és türelemtől, melyeket közel kétezer év óta hirdet a kereszténység, de megvalósitni talán ujabb kétezer év után sem fog. Egyik az, hogy az iskolaszék a felsőleányiskola tantermének unitárius isteni tiszteletek tarthatására leendő átengedését a jövőre nézve megtagadta. Kétséget nem szenved, hogy az isk. széknek ehez teljes joga volt s más körülmények között határozathozatala fel se tünnék, de azok után, mik e határozathozatalt megelőzték, a törvényhatóság közgyülésében e kérés tárgyalása felett lefolyt vita után, a melyet előbbi füzetünkben mi is megismertettünk, bár mily udvarias módon igyekszik is az isk. szék a megtagadást indokolni, t. i. hogy az unitáriusok már megszaporodván, a terembe nem férnek be s a terem berendezése nem is alkalmas isteni tisztelet tartására, bizony nem egyéb az, mint az unitárizmus ellen nyilatkozó ellenszenv és türelmetlenség.

A másik adat ez. Nagy Bálint, a hmvásárhelyi községi felsőbb leányiskola igazgatója, ki korábban szolnoki lelkész volt, községi tanitói állásában is megtartotta papi jellegét, sőt az ottani ref. egyházközségben épen segéd lelkész is volt. Mint ilyen papi minősültségü egyén szives volt 1879 óta a mi unitárius hitfeleinket is lelki gondozásban részesitni: prédikált, urvacsorát osztott, keresztelt, szóval a szükség szerint minden lelkészi teendőket végzett kicsiny fiók egyházközségünkben. Erre ugy saját egyházi hatóságai részéről a beleegyezést, sőt a forma szerinti engedélyt, mint a mi egyházi hatóságaink részéről a fölkérést és megbizást birta. A jelen évben nagyobb mérvet öltött áttérési esetek azonban, arra inditották lelkész-főnökét, hogy Nagy Bálintnak megtiltsa az unitáriusoknak teendő mindennemü lelkészi szolgálat teljesitését, különben kénytelennek érezné magát őt segéd lelkészi állomásától elmozdittatni. Nagy Bálint erre kijelentette, hogy ő az evangeliumból azt látja, hogy Krisztus az ő tanitványait minden népek tanitására rendelte, következőleg, mint pap, elhivatása megszegése nélkül nem vonhatja meg szolgálatát azoktól, kik azt igénybe akarják venni s arra szükségük van. Ha ez ellenkezik az ő segéd lelkészi elhivatásával, akkor tekintse nyilatkozatát főnöke ez állomásáról való lemondásnak s azt végelintézés végett terjessze a presbyterium elébe. Ez a lemondást a lelkészi hivatal egyszerü bejelentése után tudomásul vette. Nagy Bálint tehát tényleg megszünt a a hmvásárhelyi ref. egyházközség segéd lelkésze lenni. Ennek ellenére rövid idő mulva mint segédlelkész a lelkészi jelleggel összeférhetetlen müködése miatt fegyelmi kereset alá vettetett s a békésbánáti ref. egyházmegyei biróság által reformált lelkészi jellegétől való megfosztásra itéltetett. Ez a szá-

raz tényállás, melyet ez uttal semminemü észrevétellel nem kisérünk, hanem bevárjuk az egyházkerületi felsőbb biróság itéletét, hová a vádlott az egyházmegyei biróság itéletét felebbezte s annak megsemmisitését kérte. Most csak annyit jegyzünk meg, hogy maga az egyházmegyei biróság itéletének indokolásában kifejezi azt, hogy Nagy Bálint az unitárius mozgalomnak előidézésével nem vádoltatik; következőleg abban egyátalában nem részes. Érdekkel várjuk a felsőbb biróság itéletét, mert az minden tekintetben jellemző s vallásközileg is nagy horderejü lesz. A mint örömmel értesültünk különben Nagy Bálint ur a közelebbi husvét alkalmával sem tagadta meg hiveinktől lelkészi szolgálatát s mind első, mind másodnapján őket az ünnepekhez méltó lelki vigaszban és az urvacsorában is részesitette.

Az ev. ref. tanárok értekezlete. Az erdélyi ev. ref. tanárok értekezletüket, melynek föladata a testvériskolák szellemi, erkölcsi és anyagi állapotának megismerése, ezuttal Kolozsvárt tartották meg a ref. Collegium nagy termében ápril 17- 18- s 19. napjain.

Az értekezlet, melyen a 6 erdélyrészi ev. ref. iskola képviselőin kivül, számos érdeklödő jelent meg, ápril 17-én d. e. $^1/_2$10-kor Hegedüs István kolozsvári igazgató tanár nyitotta meg átalános tetszést nyert beszéddel. Dr. Török István kolozsvári tanár „A kolozsvári ev. ref. Collegium története a XVIII. században“ czimü felolvasást tartott, melyben hü képét rajzolta az intézet akkori helyzetének a tanügyi berendezéssel és vagyoni állással együtt. Azután Geréb Márton tanvezető tanár olvasta fel jelentését a kolozsvári ev. ref. Collegium jelen állapotáról.

April 18-diki második ülésén a kiküldött bizottságok jelentéstételei után Váró Ferencz nagy-enyedi tanár értekezett „Az 1883. évi XXX. törvényczikkből folyó teendőkről.“ E beható tanulmány élénk vitára adott alkalmat, melynek vége a lett, hogy kiadatott egy szükebb körü bizottságnak részletes tárgyalásra s vélemény adásra. Ezután Bedőházy János marosvásárhelyi tanár tartott felolvasást „az internatusról“ tanulságos eszmecsere kiséretében, felolvasó inditványt is tett, hogy az értekezlet azokat megvitatva terjessze az egyh. kerületi közgyülés elé. De miután a Convent már megállitotta az erkölcsi és fegyelmi szabályokat, a gyülés azt határozta, hogy majd e szabályok leküldésekor lesz helye a jelen tárgy feletti részletes vitának.

April 19-én d. e. Szilágyi Gyula nagy-enyedi tanár tartott igen érdekes és szakszerü felolvasást a „Latin nyelvi irásbeli dolgozatokról“. Felolvasó nagy sulyt fektet az irásbeli dolgozatokra, de miután a méltán elvárható gyakorlati eredmény csak ugy érhető el, ha a tanárok magok is ellenőriztetnek, kimondatni kivánja, hogy minden tanodánál az év harmad végén a tanvezető tanár köteleztessék az összes irásbeli dolgozatokat beszedni s azokról kimeritő jelentést tenni.

Ez inditványt a gyülés el is fogadta. Az értekezésben felvett elvek általános helyeslésre találtak, a hozzá szólok által. A második felolvasó Dózsa Dénes szászvárosi tanár volt „a magán tanitói rendszerről“. Az általa előidézett vita oda ment ki, hogy a benne foglalt reformjavaslat tárgyalása későbbre halasztatott. Egyesek most is hozzá szóltak, de csak futólagos megjegyzésekkel.

E rendkivül érdekes összejövetelre csak azt jegyezzük meg, hogy a programmjokba igen sok tárgyat öleltek fel. s igy nem volt elég idő azoknak beható megvitatására.

Szabad idejöket az értekezlet tagjai a helybeli tanintézetek megtekintésére forditották. Különösen a ref. Collegium gyüjteményét és helyiségek állapotát vették szoros vizsgálat alá.

Aprilis 17-én a kolozsvári ev. ref. főtanoda elöljárósága az Ujvilágban diszebédet adott a vendégek tiszteletére, melyen más egyházi és világi hivatalok egy részének fejei is részt vettek.

Bulyovszky Lilla adományai. Özvegy gyulafalvai Bulyovszky Gyuláné született szilágysomlyói Szilágyi Lilla urnő azon jelentékeny több ezeret meghaladó adományain kivül, melyeket Budapesten adott, az erdélyi részekben is szépen adakozott. Nevezetesen: A kolozsvári Mária Valeria leány árvaháznak 6000 frtos alapitványt tett s ebből 1000 frtot le is fizetett. Folyó évi mart. 6-án Budapesten kelt alapitó levele szavai szerént, minden 1000 frt alapul szolgál egy árvaleány nevelésére. Három árva a polgárok, három a szinészek árváiból és vallási tekintetben két kath. két protestáns és két unitárius árva veendő fel. A kolozsvári unitárius collegiumnak küldött 400 frtot oly czéllal, hogy annak kamatját 40 frtot minden második esztendőben ösztöndijul kapja egy szegény unitárius tanuló, a ki egy szavallásra való költeményt ir. (E czélra már 1875-ben is adott 100 frtot.) A katholicus lyceumnak, a reform. Collegiumnak száz-száz forintot küldött.

A kolozsvári iparos körnek 200 frt.

A marosvásárhelyi árvaháznak 100 frt.

A kézdivásárhelyi szinpártoló egyesületnek 100 frt.

Szamosujvár elhagyatott szegényeinek 100 frt.

A szilágy-somlyói szinpártoló egyesületnek 100 frt.

A tordai, nagyenyedi és brassói árvaházaknak egyenként ötven, összesen 150 forint.

A zilahi iparos körnek 50 frt.

Összesen 7400 frtot, miből 2400 frtot Nagy Lajos tanár egykori szerkesztő, most munkatársunk utján kifizetett.

Olvasóinknak méltán feltünhetik, hogy ez adományokból kiválô rész az unitáriusokat illeti. Magyarázatul szolgáljanak az alábbi adatok:

1854-ben mártius havában Kolozsvár közönsége ritka müélvezetekben részesült. A pesti nemzeti szinház egyik kiváló művésznője, Kolozsvár szülötte vendégszerepelt. Eltávozásával Bulyovszkynéhoz a Hetilap 23-ik számában egy költemény jelent meg akkorban unitárius tanuló Nagy Lajostól a következő kezdettel:

Láttam játékodat művészet leánya!
S lettél eszméimnek lángadó szikrája.
Hallgattam az édes
Szép nemzeti hangot,
Bűvős ajakidról
Mily kedvesen hangzott.
E percztől nem tudlak elfeledni téged:
Kötözgetem lelkem virágait néked.

A kis költemény az éles látásu művésznő figyelmét nem futotta el. Ő sem feledte el az ifjuságot, melynek kebeléből e dal kiröppent, s midőn a következő év tavaszán 1855-ben ismételten Kolozsvárra jött vendégszerepelni, az unitárius Collegium ifjuságát csakhamar látogatásával tisztelte meg. Az ifjuság a művésznőt olvasó-termében, azon teremben fogadta, melyben 1847 évi május 18-án a hires Lendvai Mártonnét is fogadta. Olvasóink közül még bizonnyal többen vannak, kik tanui voltak vagy éppen részt vettek az ünnepélyes fogadásban, mely az ifjuságot határtalan öröm érzettel, a jeles művésznőt pedig mint az eredmények is megmutatták hálás indulattal töltötte el. E látogatás emlékére az ifjuságot arczképével ajándékozta meg — s ez hiven és becsben őrzi ajándékát.

Sőt az unitárius ifjuság 1875-ben is, mikor Bulyovszkyné 15 évi külföldi, idegen nyelven folytatott művészi pályafutása után, a kolozsvári szinpadon talán utoljára lépett fel, minden lehetőt elkövetett arra, hogy fogadtatása Kolzsvárt ezuttal is oly fényesen sikerüljön. Tőle került ki üdvözlő közlemény, melynek két utóbbi versszakát a hangulat jellemzésére felvesszük:

És a haza, édes anyád
Örömmel néz most is reád,
Ölel, csokol, azt se kérdi . . .
Hiszen ugy is tudja érti:

Hogy ott is, hol eddig voltál,
Hol idegen nyelven szóltál,
Ott is a te neved, hired
A hazára fényt deritett.

Minden erkölcsileg szép és nemes tett maga magát dicséri ugyan legszebben, de kötelességet vélünk teljesiteni magunk is, midőn folyóiratunkban az adományokért szives köszönetünket fejezzük ki.

Czékus István, a tiszai ág. hitv. egyházkerület érdemes püspöke tiszteletére f. évi ápr. 20-án a rózsnyoi ág. hitv. egyház nagy ünnepélyt rendezett abból az alkalomból, hogy a jeles férflu ottani lelkészkedése egy negyed száz esztendőre terjedt. Az ünnepély, a lapok tudósitása szerint a

főgymnasium disztermében vette kezdetét, hová a szeretett főpásztort egy küldöttség vezette lakásáról. Először Mikola György gömöri esperes üdvözölte az esperesség nevében, s az ünnepeltnek erre adott válasza után meg Szontagh Bertalan alispán az egyházkerület részéről mondott üdvözlő beszédet, majd Gál Lajos egyházfelügyelő tolmácsolta magának, a rósnyoi egyháznak üdvözletét s kiemelve a lelkész érdemeit egy értékes ezüst serleget nyujtott át a gyülekezet nevében. Az ünnepelt főpásztor meghatottan válaszolt, hláját és szeretetét fejezvén ki az egyház iránt. Üdvözlő beszédeket mondtak még Kramarcsik Károly főgymnasiumi igazgató s az eperjesi theologia két növendéke, mint küldöttség. Ezután az ünneplő sereg a templomba vonult, hol Terray Gyula, süvetei lelkész tartott egyházi beszédet s a lélekemelő egyh. ünnepély bevégzödött a jubilans főpásztor megáldó beszédével. Az ünnepélyt fényes közebéd egészitette ki, melyen mintegy 160 voltak jelen. Örvendünk, hogy a derék magyar protestans püspök lelkészi és hazafias érdemei elismeréseül e szép megtisztelésben részesült.

A Budenz-ünnepélyt, melyet folyó évi márt. hóban Budapesten ült a magyar tudományos világ, nekünk is fel kell folyóiratunkban jegyeznünk, nem azért, mintha az ünnepély fölemlitése ide tartoznék s különben is a napi lapok részletes tudósitást adtak már arról, hanem egy érdekes momentumáért, mely egyik szép példáját mutatja ama nem egyszer kiváló eredményü öszszeköttetéseknek, melyek az egyházunkból külföldre küldetni szokott akademita ifjak által jőnek létre. Midőn Budenz József az ünnepély alkalmával rendezett banquetten köszönetét és háláját nyilvánitotta az őt ért megtiszteltetésért s megemlékezett egyes férfiakról, kik az ő életére befolyást gyakoroltak, végül azt kérte, hogy emlékezhessék meg arról is, kinek, első sorban köszönheti, hogy Magyarországba jött s éltette Nagy Lajost kolozsvári unitárius tanárt, a kitől először hallott magyar szót Göttingában s tanulta ismerni a magyar nyelvet. Nagy Lajos tanár ajánlotta őt külföldről hazajövetele alkalmával Hunfalvy Pálnak is, kinek biztató hivására jött aztán Budenz 1858 tavaszán a magyar fővárosba. Örömmel jegyezzük fel e körülményt, mint a melynek következménye lett, hogy ma Budenz József a turaniai vagyis uralaltaji nyelvek egyik legnagyobb mestere és Magyarországé.

A datki unitarius ekklésia lelkészévé az elhunyt Kozma Elek helyébe Mózes Mihály toroczkói segéd lelkész választatott meg. A toroczkói buzgó hivek fájdalmasan váltak meg szeretett ifju lelkészüktől s a körükben kifejtett lelkes munkássága elismeréséül palástdijul szép összeg pénzt ajándékoztak, melyet önkéntes adakozás utján gyüjtöttek. Szép jele a méltányló buzgóságnak! Kivánjuk, hogy ifju barátunk uj hivei között is szeretetet és megelégedést találjon!

Fretwell János angolhitrokonunk jelelenleg az Egyesült Álla-

mokban időzik üzleti ügyekben, s a többek között a „Bradstreet“ czimü lap februári számában egy terjedelmes és alapos tanulmányt közöl az európai petroleum termelésről és fogyasztásról. Ebben a hazánkban levő ily forrásakra is részletesen kiterjeszkedik s különösen Háromszéknek e tekintetben szép jövőt jósol. Örömmel jelezzük, hogy ez évi egyházi főtanácsi gyülésünkön jelen lenni szándékszik.

Kegyes adományok: Gyepesi László Ferencz és neje Török Rachel három darab Székely egyleti takarékpénztári részvényt ajándékoztak a gyepesi ekklesiának, hogy az azok szelvényei után járó illetékek kamathalmazással kezeltessenek, kepemegváltási alapteremtésére.

A legőszintébb tisztelettel adozunk nemes keblü hitbeli atyánkfiainak e magában nemes, czéljában üdvös áldozatért.

Almáson Gothard Pál 100 frt alapitványt tett oly czélból, hogy kamataiból az urvacsorához bor vétessék; az e czélra fel nem használt része a kamatoknak a vallásos énekben kitünőbb növendékeknek adandó jutalmul. Mind a két szép czél méltó a vallásos buzgalmu alapitó áldozatkészségéhez.

A newporti gyermekek adománya. A „Chr istian Register“ 1883. febr. 1-én megjelent száma a „Gyermekek külföldi missioja czimén“ a következőket közölte: „A Channing emlék templomban, Newportban (Egyesült-Államok) a vasárnapi iskolás gyermekek egyik osztálya halván Kovács tanártól, ki előttök beszélt a magyar iskolákról, hogy a kolozsvári főtanodában mily csekély összeggel tanulhat sok szegény sorsu székely fiu (2 frt 50 kr havi ösztöndij) elhatározta, hogy magok között kigyüjtik a kivánt összeget s igy egy szegény tanulót egy évben segélyeznek. Az osztálytanitót Bush Emilia kisasszonyt kérték fel pénztárnoknak. Minden vasárnap viszen ki-ki a saját szerzeményeiből, vagy a megtakaritott zsebpénzéből. Az osztálytársaknak nem szabad tudni, hogy melyik menynyivel járul a kis alaphoz, vagy azt, hogy melyik nem adhat semmit.“ A nemes keblü gyermekek egy év alatt ki is gyüjtötték a 10 dollárt, melyet W e n d t e Károly lelkész f. évi febr. 25-ről keltezett levelében Kovács János igazgatóhoz elküldött. Az igazgatóság határozata alapján az összeg, 24 frt betétetett az erdélyi egyesült takarék pénztárba s a jövő isk. évben egy jóigyekezetü szegény tanulónak havi részletekben ösztöndij gyanánt ki fog adatni. Newport a nagy Channingnek s nemes emberbarátnak a szülőhelye. Az ő szellemében nevelik az ifju nemzedéket is.

Simén Domokos-féle könyvtár megvásárlása. Néhai Simén Domokos tanárnak nagy szorgalommal gyüjtött könyvtárát az E. K. Tanács Ürmösi Gyula urtól, mint örököstől megvette 1500 forinton a néhai Augusztinovics Pál által a könyvtár és physikum muzeum gyarapitására tett alap meggazdálkodott jövedelméből. E gyüjtemény megszerzésével a főiskolai könyvtárnak theologiai és philosophiai része s unitariumai tetemesen gyarapodtak s különösen az unitárius rész sok oly művet tartalmaz, a melyek az unitárius egyház és vallás történelmének megirásánál nélkülözhetlenek. A theologiai müvek az illető szaktanároknak és papnövendékeknek gazdag kútforrás lesznek tárgyaik tanulmányozásánál. E könyvtárral a főis-

kolai könyvtár mintegy 2200 könyvvel gyarapodott. Megjegyezzük, hogy eladó Ürmösi Gyula ur az elhunyt iránti kegyeletből az 1500 frtból 300 frtot visszaadott a könyvtár javára oly czélból, hogy annak kamatjából a könyvtár unitárius müvekkel gazdagittassék.

Dr. Martineau Jakabot, az angol unitáriusok londoni papnevelő intézetének igazgatóját s hirneves tudóst, az edinburgi egyetem jubiláris innepélyén tiszteletbeli hittudornak választották meg. Ez uj jelenség az angol egyetemek történelmében s világos bizonysága annak, hogy az orthodoxia hazájában is a vezérférfiak kezdenek régi álláspontjuktól eltérni. Ugyanezen az egyetemen, mely most egy unitárius férfit kitüntetésben részesit, 112 évvel alapitása után egy 18 éves ifjut a tanulók egy része halálba üldözött a szentháromság s Jézus elégtevő érdemének tagadásaért; egy Aikonhead nevü ifjut pedig, ki egy edinburgi ovos fia volt, az unitárius hitelvek miatt lefejeztek.

Érdekes statistikát állitott össze a felérkezett adatokból az unitárius belső emberekre vonatkozólag Szabó Mózes egyh. tanácsos, a nyugdijintézeti bizottság előadója, melyből a következőket közöljük: Az unitárius egyházban nyugalomban van 11 belső ember. Ezek közül a legidősebb született 1805-ben, a legfiatalabb 1846-ban. Közülök neje van 8-nak s a nők közül a legidősebb 1817-ben, a legifjabb 1855-ben született. Kiskoru árvájuk van 11. A nyugalomban levő özv. nők száma 23, a legidősebb 1880. a legfiatalabb 1846-ban született. A szolgálatban álló belső emberek közül bejelentetett 97 (egy kör nem tette meg bejelentését), kik közül 70 éven felül van 12. 60 és 70 közt 14, 50 és 60 közt 17, a legidősebb 1804, a legfiatalabb 1859-ben született. Ezek közül 50 évet vagy többet is szolgált 4, 40 évnél többet 12, 30 és 40 közt 16 egyén. E 32 egyén közül 11 özvegyen él.

Az unitárius belső emberek nyugdij intézete örömmel jelenthetjük megnyilt. És az első, a ki a nyugdij élvezetet évi 100 frttal megkezdette Vitális Mihály az agg, martonosi ny. lelkész.

Magtár kezelésre vonatkozó rendelet. Az Egyh. Képv. Tanács 71—1884. sz. a. ekklézsiáink anyagi emelkedésére czélzó igen fontos rendeletet küldött ki az esperesekhez az ekklézsiában való köröztetés végett, melyet mi is egész terjedelmében közlünk, hogy olvasóinknak ezáltal is szolgálatot tegyünk:

„Tisztelendő Esperes ur! Az 1883. évet illetőleg tartott esperesi vizsgálatokról szóló ide felterjesztett és megvizsgált jegyzőkönyvekből sajnálattal győződött meg E. K. Tanácsunk arról, hogy számos ekklésiánk magtáraikat nem kezelik kellő pontossággal, sőt azokat hanyatlani engedik s néhol meg is szüntetik, némely körben nagyon kevés ekklésiának van magtára.

Az ekklézsiai magtárak hasznos voltát ismervén az E. K. Tanács, felhivjuk a T. Esperes urat, miszerint körében levő ekklézsiáknak fejtse fel az ily magtárak áldásos voltát, miszerint azoknak az a czélja, hogy tavaszonként azok, a kik vető magban vagy élelmi gabonában megszorulnak, ne legyenek kénytelenek drága pénzen gabonát vásárolni, hanem az ekklésia magtárából kaphassanak kölcsön, melyet azután ősszel cséplés és törökbuza szedés után kamatostól viszszafizessenek; az ekklésiára nézve pedig haszon a kölcsönök után befolyó kamatok.

Ezért fő feltétel, hogy a magtárban mindig vetésre és élelemre használható jó gabona legyen s annyi, a mennyi a tavaszi szükségletre a község meg-

szorult tagjai számára elegendő. Kezelése pedig egyszerüen abban áll, hogy a tavasszal kölcsön kiadott gabona cséplés után illetve törökbuza szedéskor kamatostól mulhatatlanul mindig beszedessék s azután gondosan kezeltessék. Ezért a magtároknál sem huzamos időre kiadott tőke, sem kamat, hátrálékban nem lehet.

Midőn a gabona-magtár a kamatokkal annyira felnövekedett, hogy azt tavaszonként nem lehet egészen kölcsönképpen kiadni, a felesleges gabonát el kell adni s a pénzt valamely ekklésiai czélra, például kepe megváltási alapra takarékpénztárilag kell kezelni.

Rendelje meg azért a T. Esperes a körében levő ekklésiáknak, hogy a melyeknek gabona-magtárok van, azokat ezen elv szerént kezeljék; azért a künlevő tőkéket kamatostól őszire beszedjék, hogy a magtárokat a vizsgálat alkalmával a T. Esperes ur számba vehesse; a számbavétel eredménye a vizsgálati jegyzőkönyvre veendő. A mely ekklésiáknak nincs magtárok, azok iparkodjanak állitani, ez lévén egyik kiváló ut és mód arra, hogy magoknak a tagokat nem terhelő módon kis tőkét teremtsenek.

A gabona magtárak alapszabályait, a tőke befizetés módját és kamatokat a helyi viszonyok szerint a hol ezek már nincsenek elintézve, az ekklésiák állitsák meg, s a szabályzatot megerősités végett a T. Esperes ur küldje fel ide. Az unitáriusok E. K. Tanácsának Kolozsvárt 1884-ben április 10-én tartott üléséből. Ferencz József unitárius püspök, Kovácsi Antal, közigazg. jegyző."

Gyászhirek. Várady Károly, Kolozsmegye kir. tanfelügyelője. egyh. tanácsos érzékeny veszteséget szenvedett, fia Várady Szilárd II. oszt. polg. isk. tanuló, f. évi márt. 14-én hoszszas szenvedés után bekövetkezett kimultában. Ez ujabb veszteség felett érzett fájdalmában igaz részvéttel osztozunk. — Czelder Márton, felsőbányai ev. ref. lelkészt, a „Magyar Prot. Egyh. és Isk. Lap" szerkesztőjét mély bánat érte, szeretett leányának Juliskának 5 éves korában történt elhunytában. — Kilyéni Endrét, a brassói felső leányiskola tanárát váratlan csapás érte, Róza nevü 2 éves kis leánya márcz. 22-én történt halálával. — Ptacsnik Lajos, hitbeli afia távirdatiszt Budapesten f. évi márcz. 25-én elveszitette 8 éves reményteljes kis fiát Lajost. Fogadják őszinte részvétünket! — Kissolymosi Simó Ferencz, nyug. állami levéltárnok ápr. 11-én 76-ik évében, Kolozsvárt jobb létre szenderült. Vallásához és egyházához melegen ragaszkodó sziv volt.—Éppen most veszük a lesujtó hirt, hogy Fodor Gyula h. táv. tisztnek neje Vályi Berta, élte 30. évében, rövid szenvedés után meghalt. A kedves hitvest férje és a pótolhatlan anyát 3 fiu siratja. Legyen a hant könnyü porai felett!

ARANYKÖNYV.

A n.-teremi templom kijavitására adakoztak.

Harmadik közlemény.

Kolozsvárról: dr. Berde Áron 10 frt. Kőváry László 10 frt. Berde Mózes 25 frt. Sárdi József 3 frt. Ambrus Gergely ivén: (Ambrus Gergely 5 frt. N. N. 20 kr. Fodor 50 kr. Rieman Lajos 50 kr.) Összesen 6 frt 20 kr. Gábor Albert ivén a kolozsvári unitárius főtanodában (Gábor Albert 1 frt. Kanyaró Ferencz 2 frt. Pál Ferencz 50 kr. Péter János 50 kr. Gálfalvi János 30 kr. Ozsváth Gábor 30 kr. Deák Miklós 30 kr. Csifó Salamon 30 kr. Lőrinczi István 30 kr. Fekete Domokos 50 kr. Sárosi József 30 kr. Ajtai János 50 kr. Gothárd Jó-

zsef 50 kr. Guidó Béla 33 kr. Dézsi Mihály 20 kr. Antonya János 20 kr. Ferenczi Géza 20 kr. Bedő Sándor 20 kr. Simó János 20 kr. Szegedi Árpád 20 kr. Botár István 20 kr. Gáll Ambrus 20 kr. Gámán Béla 30 kr. Herman Vilmos 10 kr. Vas György 20 kr. Gyurics Eduard 20 kr. Egyed Miklós 10 Egyed Balázs 10 kr. Fekete Ferencz 30 kr. Gruber Gyula 20 kr. Feldheim Béla 20 kr. Jánki Aladár 20 kr. Lőfi Jenő 20 kr. Tompa János 10 kr. Fein Herman 10 kr. Czecz Béla 10 kr. Szatmári István 14 kr. Goldberger János 10 kr. Pálfi Samu 10 kr. Nagy Samu 10 kr. Bihari Ödön 10 kr. Iszlai Gábor 10 kr. Firtos Dénes 10 kr. Szentgyörgyi Jenő 10 kr. Reschner György 10 kr. Heller Ignácz 48 kr. Péterfi Lőrincz 20 kr. Kovács Miklós 60 kr. Lázár Emil 30 kr. Kiss Béla 20 kr. Szabó Mihály 20 kr. Vettenstein Áron 20 kr. Vettenstein József 20 kr. Lung Ananiás 50 kr. Vajda Ákos 20 kr. Darkó Áron 10 kr. Orbán Sándor 40 kr. Németh Albert 10 kr. Bodor Mihály 20 kr. Velits Zoltán 10 kr. Gálfi Gyula 30 kr. Rauszek Jenő 30 kr. Ádám Mózes 20 kr. Váradi Aurél 40 kr. Dávid József 10 kr. Móricz Károly 20 kr. Benke Elek 10 kr. Gyöngyösi Lajos 20 kr. Rauszek Béla 10 kr. Némethi Kálmán 10 kr. Tucsek József 15 kr. Simén Zoltán 50 kr. Agh Ferencz 10 kr. Molnár Jenő 10 kr. Tunyogi Károly 10 kr. Haftl Dezső 10 kr. Dávid Márton 10 kr. Szabó Sándor 10 kr. Nyerges Gábor 10 kr. Krémer Jenő 10 kr. Ürmösi Sándor 20 kr.) Összesen 20 frt 66 kr. N.-Borosnyóról: Koncz György 10 frt. Vargyasról: Daniel Gábor 10 frt. Csapiról: Pataki Elek 4 frt. M.-Vásárhelyről: Derzsi János 5 frt. Sz.-Fenesről: Szabó György 5 frt. Verespatakról: Gruber József 5 frt. Kénosból: Kisgyörgy Sándor 2 frt, ekklézsia 1 frt, Gagyból: ekklézsia 1 frt., kéregetésből 2 frt 30 kr. Ferenczi József 3 frt. Derzsi Domokos 50 kr. N.-Ajtáról: a hivek adománya 5 frt 55 kr. Szt.-Gerliczéről: Ürmösi Kálmán 1 forint: Boros Elek 1 forint. Boros Albert 50 kr. Gál Mihály 20 kr. Erdei Márton 20 kr. Gál Tamás 20 kr. Özv. Tibáld Mihályné 40 kr. Ifj. Boros József 20 kr. Paizs Mózes 5 kr. Szabó Benjamin 20 kr. Ifj. Szabó Mihály 1 fr. Nagy Istvánné 40 kr. Özv. Gál Zsigmondné 40 kr. Gál Ferencz 40 kr. Özv. Gál Mózesné 40 kr. Cseh József 40 kr. Gál Károly 40 kr. Kl. Nagy István 40 kr. Id. Sárosi Ferencz 20 kr. Pető Mózes 25 kr. Köz. Gál András 20 kr. Cseh András 20 kr. Szabó István 20 kr. Cseh Tamás 30 kr. Jakab József 40 kr. Gál Gyula 50 kr. Kuti Ábel 30 kr. Ifjabb Szabó Tamás 20 kr. Csupor Dénesné 20 kr. Ifj. Incze Lajos ákosfalvi 1 frt. Simó József, harasztkereki 1 frt. (Együtt 12 frt 70 kr.) Dézsfalváról: Sándor Gergely 2 frt. Ekklézsiai gyüjtés 1 frt. Szt.-Ábrahámról: Péterfi Samu 1 frt. Jakabházy Gábor 20 kr. Vitályos Sámuel 10 kr. Vas Miklósné 40 kr. Többen gabonában 2 frt 30 kr. Sz.-Keresztúrról: Barabás József gyüjtő-ivén (Szél Géza 50 kr. Borbáth Dani 30 kr. Nagy Ferencz 15 kr. Br. Gamera Gusztáv 50 kr. Vas Domokos 10 kr. Lőrinczi Dénes 10 kr. Pap Mózes 10 kr. Vári Albert 10 kr. Gálfi János 10 kr. Márdán Eronim 10 kr. Máté Áron 10 kr. Szenkovics Aurél 10 kr. Steiner Mózes 10 kr. Pálfi Zoltán 10 kr. Éltető Károly 50 kr. Vitályos Gergely 50 kr. Én 20 kr., meg 20 kr., meg 21 kr. Derzsi Róza 20 kr. Barabás József 1 frt.) Összesen 5 frt 26 kr. Ezen közlemény összege: 154 frt 17 kr. Hozzáadva az előbbi két közlemény összegét 420 frt 10 krt; a begyült kegyes adományok összege: **574 frt 27 kr.**

Fogadják a kegyes adakozók külön-külön és együttesen legszivesebb köszönetemet a szent ügy nemes pártolásáért.

Kolozsvárt, április 24-én. 1884.

Ferencz József.

A szabédi unitárius egyház épitendő uj orgonájára adakoztak:

Fodor Sámuel 1 frt. Székely László 1 frt. Fodor Sándor 50 kr. Kibédi József 50 kr. Kis József 50 kr. Rédiger Géza 5 frt. Szabó Lajos 5 frt. Nagy Péter 50 kr. Kibédi Sándor 1 frt. Kibédi Sándorné 2 frt. Tekintetes Földes Ferenczné urasszony 11 frt. Nagy Simon 1 frt. Kozma Károly 1 forint 50 kr. Ifj. Fodor Lajos 50 kr. Kl. Nagy Gergely 1 frt. Ifj. Rend József 1 frt 50 kr. Ifjabb Csécs János 50 kr. Tek. Nuridzsány Gábor ur 50 kr. Nuridzsány Gáborné urasszony 50 kr. Közügyigazgató tisztelendő Györffy Sándor ur 1 frt. Ötvös Imre 50 kr. Kl. Nagy Károly 1 frt. Halmi János 50 kr. Tekintetes Barabási József ur 1 frt. Kl. id. Nagy János 50 kr. Maros-Tordamegye főjegyzője tek. Barabási Ferencz ur 3 frt. Tek. Árkosi Lajos ur 1 forint. Árvaszéki ülnök tek. Szentiványi Sándor ur 1 frt. Jószágigazgató tek. Gálffi Sándor ur 3 frt.

Midőn a nyilvánosságra hozatal által a kegyes adományokat nyugtázom, egyszersmind magam és egyházam nevében forró köszönetet mondok az adakozó uraknak és urnőknek.

Szabéd, 1884. márczius 25-én.

Rédiger Géza,
unitárius lelkész.

Városfalván az elhasadt harangok ujra öntetése költségeinek fedezésére, a következő névszerinti kegyes adakozások tétettek:

T. Bedő Sándor ur 5 frt. Helybeli pap id. Máté Sándor 3 frt. Kántortanitó Máté Lajos 3 frt. Pálfi Mózes 2 frt. H.-Almási Rigó András 1 frt. Vas János 1 frt. Csoma József 1 frt 50 kr. Szabó József 3 frt. Gedő Sándor 50 kr. Szentannai József 1 frt. Gedő Mózes 1 frt 30 kr. Zoltán József 1 frt 30 kr. Id. Zoltán András 1 frt 10 kr. Ifj. Kelemen Péter 1 frt. Kozdoly Borbára 50 kr. Albert András 50 kr. Id. Jakab Ferencz ref. 1 frt. Csóka Zsigmond 1 frt 50 kr. Csepregi János 1 frt. Gedő József 1 frt 50 kr. Id. Vas Ferencz 2 frt. Szilágyi Sándor 40 kr. Szőke Mihály 40 kr. Özv. Zoltán Ferenczné 30 kr. Zoltán Mózes 10 frt. Feleki József 1 frt. Zoltán Mari 50 kr. Cseke István 50 kr. Zoltán Zsigmondné 1 frt 50 kr. Id. Sándor Mózes 1 frt 50 kr. Szász Mózes h.-szt.-páli 60 kr. Ifj. Vas Ferencz 2 frt 50 kr. Ifj. Zoltán András 1 frt. Sándor Ferencz 2 frt. Simó János ref. 1 frt 10 kr. Ifj. Simó János ref. 50 kr. Pál István 1 frt. Kordoly György 50 kr. Demeter Mihály 1 frt 50 kr. Bodor Lajos kath. 2 frt. Pap András 50 kr. Pap István 50 kr. Mezei Károly 20 kr. Id. Jobb Bálint 1 frt. Özv. Jobb Judith 1 frt. Balogh Mózes 1 frt. Dénes Mózes 1 frt. Csepregi Mózes 1 frt 50 kr. Dénes Ferencz 50 kr. Közepső Sándor Mózes 1 frt 50 kr. Ifj. Vas András 40 kr. Özv. Zoltán Lőrinczné 90 kr. Id. Cseke Mózes 1 frt. Kovács Julis 50 kr. Id. Cseke Péter 1 frt. Náguly István ref. 60 kr. Csiki Ferencz 1 frt. Gedő Lajos 1 frt 50 kr. Sándor Lajos nyugalmazott pap 2 frt. Csiki Sándor h.-szt.-páli 1 frt. Ifj. Bartha Ferencz 1 frt 50 kr. Özv. Török Julis 1 forint. Özv. Zoltán Judith 1 frt. Gedő András 1 frt 50 kr. Id. Balogh András 4 frt. Kelemen György 1 frt 40 kr. Kelemen Mózes 1 frt 40 kr. Özv. Geléd Mária 50 kr. Gál András 1 frt 50 kr. Sándor Zsigmond 2 frt. Démény Zsuzsánna 1 frt. Rigó János h.-almási 1 frt. Sándor Balázs 2 frt. Ifj. Sándor Mózes 1 frt 50 kr. Sándor József 1 frt 50 kr. Sándor Domokos 1 frt. Szabó Áron 1 frt 30 kr. Ifj. Gál Ferencz 1 frt. Vas József 1 frt 30 kr. Özv. Csoma Mária 50 kr. Vas Do-

mokos 50 kr. Id. Jobb András 1 frt. Gál Zsigmond 1 frt. Tamás István 1 frt 20 kr. Szász András ref. 2 frt. Id. Kelemen Péter 1 frt. Csiki Bálint 2 frt. Ifj. Jakab Ferencz 1 frt 50 kr. Özv. Kelemen Borbára 50 kr. Id. Bartha Ferencz 2 frt. Csiki András 1 frt 50 kr. Ifj. Jobb Bálint 1 frt. Farkas József 50 kr. Ifj. Cseke Péter 1 frt 50 kr. Özv. Cseke Mária 50 kr. Gedő Zsigmond 2 frt. Román István 1 frt 50 kr. Dénes András 1 frt 50 kr. László István 1 frt 50 kr. Özv. Ürmösi Juliánna 50 kr. László Domokos 1 frt 50 kr. Péter József kath. 1 frt 50 kr. Péter Lajos kath. 1 frt. Csóka István 1 frt 50 kr. Csóka Ferencz 1 frt 30 kr. Cseke Ferencz 80 kr. Ifj. Cseke Mózes 1 forint 20 kr. Mészáros Ferencz ref. 40 kr. Ifj. Vas András 50 kr. Gállé Dániel luth. 1 frt. Tikosi Mihály 1 frt. Csiki György 1 frt. Kodoly Anna 50 kr. Balogh János 20 kr. Ifj. Balogh András 1 frt. Kelemen Sándor 50 kr. A községi birtokosság: 207 frt 83 kr.

Összesen: **358 frt 3 kr**.

Az egyedül imádandó Isten áldása legyen a kegyes adakozó egyeseken és családokon most és örökké!

Városfalván, 1884. márcz. 6-án.

Id. Máté Sándor,
helybeli pap.

A Budapesten alapitandó unitárius rendes lelkészi állomásra és állandó imaházra tett kegyes adományok.

XX. Közlemény.

Dr. Székely Ferencz főgyüjtőnél adakozott: A 7-dik számu könyvecskére Tóth Mór közvetitése mellett Debreczenben: Tóth Mór 6 forint 30 kr. Tóth Mórné 5 frt. Özv. Hegyi Mihályné 2 frt. Strens Zsófia 1 frt. Szabó Márton 1 frt. Medve Zoltán 1 frt. Simonffy Béla 1 frt. Böszörményi Róza 2 forint. Medve Kálmánné 2 frt. Medve Miklós 10 kr. Ferenczy Lajos 40 kr. Hajdu 50 kr. Buday I. 50 kr. Osterlamm 50 kr. Megyery István 1 frt. Kémery Károly 50 kr. Forgách Károly 50 kr. Silbermam Joachim 5 frt. Szabó Gábor 1 frt. Steinfeld Antal 2 frt. Hegedüs István 50 kr. Beke 30 kr. Ormódy Vilmos 20 kr. Ormódy Lajos 1 frt. Megyery Pál 50 kr. Balásy 50 kr. Márk Endre 1 frt. Vecsey Imréné 1 frt. Vecsey Zoltán 1 forint. Megyery Pálné 1 frt. N. N. 50 kr. Szabó Kálmán 2 frt 50 kr. Ranunkelné 2 frt. Liderman M. 3 frt. Roth Lipót 80 kr. Roth Béla 20 kr. Roth Samu 50 kr. Roth Lajos 50 kr. Roth Samu 1 frt. Dr. Kemény Mór 2 frt. Steinfeld Ignácz 15 frt. Tóth Gyula 70 kr. Szepessy 50 kr. Gottl Nándor 50 kr. Ormós Gábor 1 frt. Vértessy Arnold 1 frt. Vecsey Viktor 1 frt. Klein 10 frt. Hollender Gyula 2 frt. Összesen: **85 frt**.

A 13-dik sz. könyvecskére Molnár Ádám közvetitése mellett Komáromban: Molnár Ádám 5 frt. Weisz Lipót 1 frt. Hefler Szilárd 5 frt. Milch Mark 2 frt. X. Y. 1 frt. Feszti Lajos 1 frt. Pulay Géza 1 frt. Foghtűy Dénes 1 frt. Komáromi lapok 2 frt. Ziegler Nándor 1 frt. Neumann Alajos 1 frt. Dr. Cseley 1. Dr. Nagy Vilmos 2 frt. Farkas Lajos 1 frt. Bajcsy Károly 50 kr. Szentmiklóssy Dezső 50 kr. Tóth Lajos 1 frt. Soós Károly 50 kr. Galba Károly 50 kr. Tátray József 1 frt. Nagy Vasváry Sándor 1 frt. Szabó György 1 frt. Csepy Dániel 1 frt. Szombathelyi Győző 2 frt. Jókay Károly 1 frt. Összesen: **35 frt**.

A 14. sz. könyvecskére Horváth Béla közvetitése mellett Kecskeméten: Kecskemét sz. kir. város 5 frt. Darányi Ferencz 1 frt. Dr. Nagy Mihály 1 frt. Sághy Mihály 1 frt. Molnár János 1 frt. Máthé Sándor 1 frt. Bartha Henrik 50 kr. X. Y. 50 kr. Keresztes János 1 frt. A kecskeméti róm. kath. egyház 5 frt.

Dr. Tassy Pál 50 kr. X. Y. 50 kr. Dr. Katona Béla 1 frt. Dr. Kramolin Victor 1 frt. Horváth Döme 2 frt. Horváth Béla 3 frt. Összesen: **25 frt.**

A 35. sz. könyvecskére Sopronban Bognár Géza közvetitése melllett: Czeke Ágoston 1 frt. Báró Babarczy 2 frt. Schwarz Antal és Weisz 1 frt. Ritter Lipót 50 kr. Pecz 50 kr. Schladerer 50 kr. Id. Vághy 50 kr. Fridrich és társa 1 frt. Sztrokay 1 frt. Szakonyi Kálmán 1 frt. Montag 1 frt. Vaniss Adolf 1 frt. Reindl 50 kr. Bognár 50 kr. Vághy Mihály 1 frt Dr. Kania 1 frt. Hegedüs 1 frt. Ritter Gyula 50 kr. Schormár 50 kr. Hofer 1 frt. Pottyondy Salamon 1 frt. Hegedüs 1 frt. Wedel János 1 frt. Haeky 2 frt 50 kr. Továbbá Baboss Imre közvetitésével: Szabó Károly 50 kr. Baboss Imre 1 frt. Dr. Fialovszky Lajos 50 kr. Dr. Serényi Imre 50 kr. Komesz 10 kr. Pásty 20 kr. Tóth István 20 kr. Nagy Józsi 50 kr. Palovits János 10 kr. Dr. Winkler Ad. 40 kr. Seiring Adolf 50 kr. Schmerky 1 frt. N. N. 50 kr. Tar 50 kr. Sésser Ákos 1 frt. A kapuvári asztaltársaság 1 frt. G. A. 1 frt 50 kr. T. 50 kr. R. S. 50 kr. N. N. 50 kr. Öszszesen: **34 frt 50 kr.**

A 37. sz. könyvecskére Budapesten Küllmann Lajos közvetitése mellett: Weszer Pál 30 kr. Ehrlich Gusztáv 30 kr. Mihók Sándor 20 kr. Urbanek Károly 20 kr. Schlick 10 kr. Bastoria Vilibald 20 kr. Ádám 20 kr. Szinessy 10 kr. Hefdrich Antal 20 kr. Dr. Heinrich 20 kr. Dr. Rémy 10 kr. Kávéházi társaság 1 forint. Melczer Lajos 50 kr. Pukler H. 20 kr. Rosenberg Ignácz 10 kr. Klein József 20 kr. Singer J. P. 20 kr. Schmidl M. 10 Wohlmuth 20 kr. Raits 20 kr. Schleiss János 20 kr. Lutzenbacher 40 kr. Schwarz J. 40 kr. Maszanek Mátyás 1 frt. Kullmann Lajos 13 frt 40 kr. Két névtelen 50—50 kr, 1 frt. 14 névtelen 20—20 krt 2 frt 80 kr. 10 névtelen 10—10 kr 1 frt.

Karánsebesen Salacz Bélz közvetitésével: dr. Weisz Lipót 1 frt. Ferku Sebő 1 frt. Faragó József 1 frt. Zordonfy Ferencz 50 kr. Lévay Antal 50 kr. Mátéffy 50 kr. Pfeiffer 50 kr. Diener 1 frt. Neuerer Ignácz 1 frt. Nagy Elek 50 kr. Vulkán Mátyás 50 kr. Reisz Mór 1 frt. Müller Fülöp 1 frt. Parecz György (Aradon) 1 frt. Salacz Béla 2 frt. Összesen: **38 frt.**

A 39. sz. könyvecskére Szeles Elek közvetitése mellett Beregszászon: Malonyai Gyula 50 kr. Szabó Károly 50 kr. Tóth Lajos 50 kr. Dr. Keresztyén Albert 30 kr. Szegera István 20 kr. Héder János 1 frt. Tar Gyula 1 frt. Dr. Brujman Vilmos 1 frt. Both Miklós 50 kr. Lévi Ignácz 50 kr. Hőny Géza 30 kr. Meiselsz Vilmos 20 kr. Danilovits Elek 50 kr. Kacz Bertalan 50 kr. Adler Mór 50 kr. Dr. Rottmann József 50 kr. Ehrenreich Izidor 1 frt. Bácskai Miklós 50 kr. Tordai Guszti 20 kr. Veisz Károly 50 kr. Klimkó Ede 50 kr. Kormos Béla 1 frt. Kracz Győző 30 kr. Dr. Batizi Endre 50 kr. Popovits Miklós 1 frt. Dr. Skultéti Tivadar 50 kr. Dr. Novák Endre 50 kr. Dr. Öszterreicher Jakab 50 kr. Cséke Károly 30 kr. Frieder Mór 20 kr. Szeles Elek 1 frt. Nizsalovszky Endre 50 kr. Spanyol Béla 50 kr. Összesen: **18 frt.**

A 42. sz. könyvecskére Lindenbaum Mór közvetitése mellett Budapesten: Líndenbaum Mór 69 frt. Lindenbaum Lewy 10 frt. Preger J. 1 forint. Stern és Schmid 1 frt. Bauer Lajos 3 frt. Hofmann Mór 1 frt. Schultheisz Mátyás 1 frt. Fekete József 10 frt. Bátori Gábor 1 frt. Grauer N. 50 kr. Nedeczky L. 40 kr. Kern György 2 frt. Összesen: **100 frt.**

Ezen közlemény összege **335 frt 50 kr.** Ehez adva a 19-ik közlemény öszegét 13,153 frt 37 krt, az alap teszen **13,488 frt 87 krt.**

Fogadják a kegyes adakozók és gyüjtők egyházunk iránt tanusitott buzgó fáradozásaikért az egyház-község nevében hálás köszönetünket.

Budapest, 1884.

Hajós János,
egyh. gondnok.

Végh József,
pénztárnok.